

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄

Η ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ
ΣΤΟ ΝΕΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
(1828 - 1884)



Ἡ Τυπογραφία στό Νέο Ἑλληνικό Κράτος (1828-1884)

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

Τό τέλος τοῦ Ἀγώνα καί ὁ ἐρχομός τοῦ Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια δημιούργησαν μεγαλύτερες ἀνάγκες ἔντυπου ὑλικοῦ καί καινούργιες συνθήκες παιδείας, πού θά διευκολύνουν τήν ἀνάπτυξη τῆς τυπογραφίας. Ὅ,τι σώθηκε ἀπό τά τυπογραφικά μέσα τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου, ἀλλά κυρίως ἡ τεχνογνωσία καί ἡ ἐπαγγελματική ἐπάρκεια τῶν τυπογράφων πού ἐπέζησαν, ἀποτελέσαν τούς πυρῆνες γιά τή δημιουργία τυπογραφικῶν ἐπιχειρήσεων, πού θά καλύψουν τίς ἀνάγκες τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας μέ τά νέα τυπογραφεία, πού ἰδρύονται στό Ναύπλιο, στήν Αἴγινα, τήν Ἐρμούπολη καί κυρίως τήν Ἀθήνα.

ΕΘΝΙΚΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ (1828-1862)

Ἡ Τυπογραφία τῆς Διοικήσεως (1825-1827), Ἐθνική Τυπογραφία στήν Αἴγινα καί στό Ναύπλιο (1828-1833), Βασιλικό Τυπογραφεῖο στήν Αἴγινα, στό Ναύπλιο καί στήν Ἀθήνα (1833-1862), μέ παράλληλη χρήση τοῦ ὀνόματος Δημόσιο Τυπογραφεῖο, ἀπό τό 1844, ἰδίως γιά τά ἔντυπα τῆς Βουλῆς, καί Ἐθνικό Τυπογραφεῖο ἀπό τό 1862, εἶναι οἱ πολλοί τίτλοι καί οἱ ἔδρες τοῦ κρατικοῦ τυπογραφείου, τό ὁποῖο, τουλάχιστον στίς δύο πρῶτες δεκαετίες τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ὄχι μόνον ὑπηρετήσε τίς ἀνάγκες τῆς διοίκησης καί τά αἰτήματα ἰδιωτῶν γιά τήν ἐκτύπωση βιβλίων τους, ἀλλά καί κυβερνητικά προγράμματα ἔκδοσης σχολικῶν βιβλίων, γιά μικρά διαστήματα μάλιστα μέ τάσεις μονοπωλιακές, πού προξένησαν παρενέργειες καί ἀντιδράσεις. Πρός ἄλλες κατευθύνσεις καί διαχρονικά, ἡ παρουσία ἀκμαίου κρατικοῦ τυπογραφείου, πέρα ἀπό τίς ὑπηρεσίες πού προσέφερε μέ τήν ἔκδοση τῆς επίσημης ἐφημερίδας τῆς Κυβερνήσεως, ἡμεπίσημων ἐφημερίδων καί διοικητικῶν ἐντύπων, ἀναδείχθηκε καί κέντρο μαθητείας, παράδειγμα ἐκσυγχρονιστικῶν κινήσεων καί εἰσαγωγῆς νέας τεχνολογίας καί τεχνογνωσίας στόν χῶρο τῆς τυπογραφίας καί τῶν γραφικῶν τεχνῶν γενικότερα.

Ἀπό τόν Ἰανουάριο τοῦ 1828 ἡ Ἐθνική Τυπογραφία ἐγκαταστάθηκε στήν Αἴγινα καί ὁ Κυβερνήτης κάλεσε ἀπό τό Παρίσι τόν Γεώργιο Ἀποστολίδη Κοσμητῆ γιά νά ἀναλάβει τή διεύθυνσή της. Ἡ κακή ἐξέλιξη τῶν σχέσεων τοῦ Ἀποστολίδη μέ τόν Ἐφορο τῆς τυπογραφίας Ἀ. Μουστοξύδη ζημίωσε τήν Τυπογραφία. Ὑποδιευθυντής ἀνέλαβε ὁ Παῦλος Πατρίκιος. Ἡ μεταφορά τῆς ἔδρας

Αἴγινα

τῆς Κυβερνήσεως στό Ναύπλιο, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1830, συμπαρέσυρε καί τή Γενική Ἐφημερίδα, ἀλλά ὄχι καί ὁλόκληρο τό τυπογραφεῖο, τοῦ ὁποῖου μέρος θά παραμείνει στήν Αἴγινα ὡς τό 1832 μέ διευθυντή τόν Ἀποστολίδη. Τό 1832 θά ὑπάρξει ἐναλλαγή διευθυντῶν στό Ναύπλιο καί στήν Αἴγινα. «Ἡ ἐν Αἰγίνῃ Ἐθνική Τυπογραφία διευθυνομένη ὑπό Γ. Ἀποστολίδου Κοσμητοῦ» τύπωσε τή Γενική Ἐφημερίδα (1828-1830), τήν Αἰγιναία, ἔφημερίς φιλολογική, ἐπιστημονική καί τεχνολογική ἐκδιδόμενη ἅπαξ τοῦ μηνός ὑπό Γ. Κοσμητοῦ Ἀποστολίδου (1831), μέ κύριους ἀρθρογράφους τόν Ἀνδρέα Μουστοξύδη καί τόν Ἰωάννη Κοκκῶνη, καί 40 περίπου βιβλία (1828-1833) ποικίλης ὕλης (ἀπό αὐτά δύο βιβλία τοῦ 1830 φέρουν τήν ἔνδειξη «Τυπογραφία τοῦ Ὀρφανοτροφείου»): δύο βιβλία μέ τά Πρακτικά τῶν Ἐθνοσυνελεύσεων, πέντε μέ νομικά κείμενα καί δικαστικούς κώδικες, δέκα γιά σχολική χρήση, —κατά τό ἐκδοτικό πρόγραμμα τῆς Ἐπιτροπῆς Προπαιδείας (Ἀ. Μουστοξύδης καί Ἰ. Κοκκῶνης)—, γιά τήν ἀλληλοδιδασκτική διδασκαλία κυρίως καί ἐκδόσεις ἀρχαίων κειμένων μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ Γ. Γεννάδιου καί τέσσερα βιβλία γιά τήν ἀλληλοδιδασκτική μέθοδο καί τήν ὀργάνωση τῆς στρατιωτικῆς σχολῆς. Οἱ μεταφράσεις τοῦ Βόλνιϋ, Φυσικός Νόμος ἢ φυσικαί ἀρχαί τῆς Ἠθικῆς, τοῦ J. B. Say, Πολιτικῆς Οἰκονομίας Κατήχησις καί τό μικρό βιβλίον τοῦ Γ. Ἀθανασίου, Περί ὠφελείας καί ἐκτάσεως τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν, δείχνουν τίς θεωρητικότερες ἀναζητήσεις καί καταθέσεις διανοουμένων στήν ἐκκίνηση γιά τή σύνταξη τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας. Ἡ Βιογραφία τῶν Ἡρώων Μάρκου Μπότσαρη καί Καραϊσκάκη ἀπό τόν Γεώργιο Γαζῆ καί οἱ Λόγοι τοῦ Σπ. Τρικούπη, πού ἐκφωνήθηκαν κατά τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση, ἐντάσσονται στήν προσπάθεια δικαίωσης τοῦ Ἀγῶνα καί δημιουργίας τοῦ ἐλληνικοῦ πανθέου.

Τό τμήμα αὐτό τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας τύπωσε τή Γενική Ἐφημερίδα (1830-1832), τήν Ἐθνική Ἐφημερίδα (1832-1833), τήν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως (1833-1834) καί

Ναύπλιο τό περιοδικό Ἀθηνᾶ ἤτοι Ἀνάλεκτα Γεωγραφικά, Οἰκονομικά καί περί Ἐφευρέσεων τοῦ Γεωργίου Χρυσίδη, μέ συντάκτη τόν Γεώργιο Αἰνιάν, καί μόνο 15 περίπου βιβλία, ὅσα ἐπέτρεπε «ἡ εἰς τά τῆς Κυβερνήσεως ἀκατάπαυστος ἐνασχόλησις». Ἀπό αὐτά ξεχωρίζουν οἱ πέντε ἐκδόσεις ποιημάτων τοῦ Ἀλέξανδρου καί τοῦ Παναγιώτη Σούτσου καί τό ποίημα Δῆμος καί Ἐλένη Ἀλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβῆ. Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1832 οἱ τυπογράφοι τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας καταγγέλλουν γραπτῶς τήν ὑπεξαίρεση στοιχείων καί τυπογραφικοῦ χαρτιοῦ, ἡ ὁποία ἐγίνε ἀπό τόν ὑποδιευθυντή τῆς Τυπογραφίας Ἀνδρέα Κορομηλᾶ μέ τήν ἀνοχή τοῦ διευθυντῆ Π. Πατρίκιου. Τά ὕλικά μεταφέρθηκαν στήν Αἴγινα, ὅπου καί κατασχέθηκαν κατά ἕνα μέρος τους.

Ἡ Ἐθνική Τυπογραφία φαίνεται νά συγκεντρώνεται τό 1833 στό Ναύπλιο καί τό 1834 νά μεταφέρεται στήν Ἀθήνα, ὅπου θά ἐγκατασταθεῖ σέ νεόδμητο κτήριο. Σύμφωνα μέ τό διάταγμα τῆς 17ης Μαΐου 1835 ἡ Βασιλική Τυπογραφία καί Λιθογραφία ἔχει Ἐφορο τόν Ἀ. Μ. Ἀνσέλμο, διευθυντή τόν Γ. Ἀποστολίδη-Κοσμητῆ καί ταμιά-ἐπιθεωρητῆ ὕλικου τόν



69. Leo von Klenze (1838). «Ναύπλιο: ἡ πλατεία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου». Σχέδιο μέ μολύβι. Στό βενετικό κτήριο δεξιά στεγάστηκε ἡ Ἐθνική Τυπογραφία.



70. Τό κτήριο τῆς Βασιλικῆς Τυπογραφίας ἐπί τῆς οδοῦ Σταδίου, μεταξύ τῶν οδῶν Ἀρσάκη καί Σανταρόζα. (Λιθογραφία, «Ἐφετηρίς», 1837).

Π. Πατρίκιο. Διευθυντής τῆς λιθογραφίας ἦταν ὁ Γερμανός Φόρστερ ὡς τό 1843, ὅποτε τόν διαδέχτηκε ὁ Ν. Στερογιάννης. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι τό 1843 ἰδρύεται στό Βασιλικό Τυπογραφεῖο τμήμα στοιχειοποιίας, πού φαίνεται νά ἀνατέθηκε στόν Κωνσταντῖνο Δημίδη, πού εἶχε σπουδάσει μαζί μέ τόν

Κ. Τόμπρα στό Παρίσι τό 1818, εἶχε δημιουργήσει πρόχειρο τυπογραφεῖο στά Ψαρά τό 1824 καί συνεργάστηκε στήν ἴδρυση τυπογραφείων στό Ναύπλιο (1828-1833) καί στήν Ἐρμούπολη (1834-1836). Ἡ *Διατίμησις τοῦ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου, Λιθογραφείου καί Χυτηρίου*, πού κυκλοφόρησε σέ μονόφυλλο τό 1846, ἀποτυπώνει τήν πρόοδο τῆς κρατικῆς τυπογραφίας καί σ' αὐτόν τόν τομέα, στόν ὁποῖο εἶχαν προηγηθεῖ τά ἰδιωτικά τυπογραφεῖα (Κ. Γκαρμπολάς, *Χυτήριο*, 1841).

Τό Τυπογραφεῖο ἀπό τό 1835 ὡς τό 1863 θά τυπώνει δεκαπέντε περίπου τίτλους κάθε χρόνο, κυρίως κρατικά καί διοικητικά ἔντυπα, τά Πρακτικά τῶν Ἐθνοσυνελεύσεων, τά Πρακτικά τῆς Βουλῆς καί τῆς Γερουσίας, κωδικοποιήσεις τῆς νομοθεσίας ἀλλά καί σχολικά ἐγχειρίδια καί λογοτεχνικά ἔργα. Κατά τήν περίοδο 1837-1838 τό Βασιλικό Τυπογραφεῖο τύπωσε εἴκοσι περίπου σχολικά βιβλία γιά λογαριασμό τοῦ Βασιλικοῦ Βιβλιοπωλείου (πού μπορεῖ νά θεωρηθεῖ μιά πρώτη καί πρόσκαιρη μορφή τοῦ Ὁργανισμοῦ Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων, 1937-) καί ὅταν τό Βιβλιοπωλεῖο καταργήθηκε, τό 1838, συνέχισε νά τυπώνει βιβλία, πού ἐγκρίνονταν ὡς ἀπαραίτητα γιά τή σχολική διδασκαλία.

Τά ἀδιάθετα ἀντίτυπα τῶν κρατικῶν βιβλίων, ἀλλά καί ἐκεῖνα πού ἄφηναν οἱ ἰδιῶτες ὡς ἀντιπαροχή γιά τίς τυπογραφικές ἐργασίες, δημιούργησαν ἕνα μεγάλο ἀπόθεμα βιβλίων στήν ἀποθήκη τοῦ Τυπογραφείου: μιά καταγραφή τοῦ 1848 παρουσιάζει 63 τίτλους μέ 50.243 τόμους. Ἀπό αὐτή τήν ἀποθήκη, ὅπως καί ἀπό τήν ἀποθήκη τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἡ πολιτεία προσπάθησε νά ἐμπλουτίσει τίς σχολικές βιβλιοθήκες.

ΝΑΥΠΛΙΟ (1828-1879)

Ὁ Κωνσταντῖνος Τόμπρας ἀπό τίς Κυδωνίες θά εἶναι ἄλλη μιά φορά κεντρικό πρόσωπο στίς προσπάθειες γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς τυπογραφίας, αὐτή τή φορά τῆς ἰδιωτικῆς, στό

Τόμπρας καί συντροφίες Ναύπλιο. Τήν πρωτοβουλία γιά τήν ἴδρυση τῆς πρώτης ἰδιωτικῆς τυπογραφίας φαίνεται νά τήν ἔχει ὁ Κωνσταντῖνος Δημίδης ἀπό τά Γρεβενά, μέ τήν ἀγγελία πού κυκλοφόρησε στίς 20 Ἰουνίου 1828. «Αἱ τέχναι καί ἐπιστήμαι καί ὅλαι αἱ ἐφευρέσεις τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, καί αὐτοί οἱ μεγάλοι ἄνδρες εἰς ἄλλον καιρόν ἐστάθη ἀδύνατον νά προοδεύσουν καί ν' ἀκμάσουν, εἰμή ἐν καιρῷ ἐλευθερίας [...] αἱ πρόοδοι καί τά βήματα αὐτῶν ὑπῆρξαν ταχέα καί γιγαντιαῖα ἔκτοτε, ἐξ ὅτου ἐφευρέθη ὁ χάρτης καί ἡ τυπογραφία». Οἱ ἀναφορές στίς προεπαναστατικές σπουδές τους κοντά στόν Διδότο στό Παρίσι καί οἱ τυπογραφικές ἐπιδόσεις τους κατά τή διάρκεια τοῦ Ἀγῶνα μνημονεύονται ὡς ἐγγύηση γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ ἐγχειρήματός τους: «Εἶδο-

ποιούνται λοιπόν οί σπουδαῖοι τοῦ Ἔθνους μας, ὅσοι ἔχουσι διά ἔκδοσιν ἢ ἴδιον πόνημα, ἢ μετάφρασιν, ἢ θέλουσι ν' ἀναδεχθῶ σύνταξιν ἐφημερίδος, νά διευθύνωνται εἰς Ναύπλιον, ὅπου ἐσυστήθη ἡ τυπογραφία. Ἐν δέ τις πατριώτης φιλόκαλος θέλη νά συστήσῃ τυπογραφίαν ἴδιαν, καί ἔχει χρείαν χαρακτήρων, ἤμποροῦμεν προθύμως νά τοῦ χύσωμεν ὅπόσους θέλει, ἔτι δέ καί πιεστήριον κ.τ.λ.» Ὁ Δημῖδης γνωρίζει τίς ἀτέλειες τῶν στοιχείων του καί τήν ἔλλειψη ποικιλίας ἀλλά ὑπόσχεται τή βελτίωσή τους. Γνωρίζουμε μόνο δύο βιβλία τά ὅποια τύπωσε (1828) ἡ συντροφία: Ἀριθμητική τοῦ Διονυσίου Πύρρου καί Περὶ ἡλίου τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Νεόφυτου Νικητόπουλου. Τόν Δημῖδην τόν ξαναβρίσκουμε στό «Τυπογραφεῖο Ἀντωνιάδου» (1830-1833) στό Ναύπλιο καί ὕστερα σέ συντροφικό τυπογραφεῖο στήν Ἐρμούπολη (1834-1836) καί στή Βασιλική Τυπογραφία στήν Ἀθήνα, ὑπεύθυνος τοῦ χυτηρίου τῆς (1843-).

Ἡ Τυπογραφία
στό Νέο Ἑλληνικό
Κράτος



71. «Ναύπλιο. Κεντρική πλατεία». Ἰθρογραφία τοῦ G. Haubenschmidt.

Ὁ Τόμπρας τό 1829 θά συνεργαστεῖ μέ τόν Κωνσταντῖνο Ἰωαννίδην, Σμυρναῖο, καί τόν Γεώργιο Ἀθανασιάδην Μελισταγῆ, Θεσσαλονικέα-Μακεδόνα. Ἀπό τοῦς δώδεκα τίτλους τοῦ συνεταιρικοῦ τυπογραφείου (1829-1833) οἱ δέκα εἶναι παραγγελίες ἐκτύπωσης. Ἡ τυπογραφία ἐξέδωσε τή Συλλογή μαθημάτων ἑλληνικῶν ἐκ διαφόρων συγγραφέων συλλεχθέντων χάριν τῆς νεολαίας παρὰ Κωνσταντίνου Κυριαζίδου Τόμπρα, πρῶτο βιβλίο τῆς τυπογραφίας, τό 1829 καί σέ δεύτερη ἔκδοσι τό 1832, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά ἀναδειχθεῖ σωσίβιο: «Ἡ μετά πολλῶν κόπων καί ἰδρώτων ἐν τῇ Ἑλλάδι καί ὑπό Ἑλλήνων κατασκευασθεῖσα τυπο-

γραφία μας μόλις εἶχεν εἰδεῖ τό φῶς, καί βάσκανος δαίμων ἠθέλησε νά τήν κατασκοτίσῃ καί ἀποπνίξῃ». Πρόκειται γιά τόν δασμό πού ἐπιβλήθηκε καί τήν ἀεργία πού ἐπικράτησε: ἕνα βιβλίο γιά σχολική χρήση καί τό αἶτημα τῶν τυπογράφων γιά κυβερνητική σύσταση τοῦ βιβλίου στά σχολεῖα θά μπορούσαν νά ἀναδειχτοῦν ἀντίδοτο.

Ἡ τρίτη καί μακροβιότερη τυπογραφική συντροφία τοῦ Τόμπρα στό Ναύπλιο ἦταν μέ τόν Κ. Ἰωαννίδη καί μέ τήν ἐπωνυμία «Ὁ Κάδμος» (1833). Διατηρήθηκε ὡς τόν θάνατο τοῦ Τόμπρα (1846). Ὁ Ἰωαννίδης θά συνεχίσει μόνος του ὡς τόν θάνατό του (1879). Ἡ τυπογραφία Τόμπρα-Ἰωαννίδη ἰδρύσε τμημα τῆς στήν Πάτρα (ἀπό τό 1836 ὡς τό 1839), τό ὁποῖο διήθυσαν ὁ Μ. Δεάγγελος καί ὁ Στ. Νικολαΐδης. Γνωρίζουμε ὅτι τύπωσε ἕξι βιβλία, ἐνῶ τό 1839 κυκλοφόρησε καί βιβλιοπωλικό κατάλογο. Λειτουργήσε ἀκόμη καί ἀναγνωστήριο ἐφημερίδων. Ἀπό τό 1840 τό τμημα συνεχίζει ὡς τυπογραφία Μιχαήλ Γεωργιάδου καί Σ. Κ. Βλαστοῦ.

Γιά τήν περίοδο 1833-1865 γνωρίζουμε ὅτι τό τυπογραφεῖο στό Ναύπλιο τύπωσε 52 βιβλία καί 10 ἐφημερίδες: Ἀνθολογίες, σχολικά βιβλία, λόγοι, ἡμερολόγια, βιβλία πρακτικῶν γνώσεων, ἀκολουθίες, συγγραφές τοπικῶν λογίων, νομικά καί πολιτικά φυλλάδια καί λογοτεχνικά ἔργα (Λεάνδρος τοῦ Π. Σούτσου, Βαβυλωνία τοῦ Δ. Βυζάντιου, Διάλογοι τοῦ Μ. Χουρμούζη). Ἡ τυπογραφία διεκπεραίωνε ὅλες τίς τυπογραφικές ἐργασίες τοῦ Δήμου Ναυπλιέων, τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπαρχίας καί τοῦ νομοῦ, λειτουργοῦσε καί ὡς βιβλιοπωλεῖο μέ παρακαταθήκη βιβλίων, δυνατότητα παραγγελιῶν καί τύπωνε βιβλιοπωλικούς καταλόγους.

Οἱ μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς δείχνουν ὅτι τό τυπογραφεῖο Τόμπρα-Ἰωαννίδη εἶχε γίνει σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς πόλης καί τῆς εὐρύτερης περιοχῆς.

Συνεχίζοντας αὐτή τήν παράδοση, «διαδέχθηκε», ἀπό τό 1867, τό τυπογραφεῖο Τόμπρα καί Ἰωαννίδη ὁ τυπογράφος-βιβλιοπώλης καί ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας Ἀργολίς Σωτήριος Ἐ.

Τυπογραφεῖο Βίγγα

Βίγγας, μέλος ἑνός οἰκογενειακοῦ δικτύου τυπογράφων-βιβλιοπωλῶν-ἐκδοτῶν ἐφημερίδων, στίς πρωτεύουσες τῶν νομῶν Ἀρκαδίας, Ἀργολίδας καί Λακωνίας. Ὁ Σωτήριος καί ὁ Γρηγόριος Βίγγας ἦρθαν στό Ναύπλιο στή δεκαετία τοῦ 1860 ἀπό τήν Τρίπολη καί τό 1874 πολιτογραφήθηκαν στό Ναύπλιο ἀλλάζοντας καί ἐπισήμως τό ἐπώνυμό τους ἀπό Ἀθανασιάδης σέ Βίγγας. Ἀδελφός τους ἦταν ὁ τυπογράφος τῆς Τρίπολης Ἰωάννης Ἐ. Ἀθανασιάδης, βιβλιοπώλης καί ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας *Τά Τρίκορφα* (1861-) καί τῆς ἐφημερίδας *Λυκοῦργος* τῆς Σπάρτης (1862-1863). Στή δεκαετία τοῦ 1870 ὁ Γρηγόριος Ἐ. Ἀθανασιάδης διατηρεῖ τυπογραφεῖο καί βιβλιοπωλεῖο στή Σπάρτη. Ἀπό τό 1905 τόν διαδέχεται ὁ γιός του Νικόλαος, πού ἐκδίδει τό 1921 τήν ἐφημερίδα *Σπάρτη*.

Λειτουργήσαν στό Ναύπλιο ἕξι ἀκόμη τυπογραφεῖα ἰδιωτικά, τά ὁποῖα τύπωσαν τριάντα πέντε περίπου τίτλους βιβλίων, κυρίως σχολικά καί λογοτεχνικά, παράλληλα μέ ἐκεῖνα πού τύπωνε τό «ἰδιωτικό τμημα» τοῦ κρατικοῦ τυπογραφείου καί οἱ τυπογραφίες Τόμπρα:

Ἐμμανουήλ Ἀντωνιάδης (1791-1863), ὁ γνωστός ἀπό τὰ προεπαναστατικά χρόνια ἔμπορος καί βιβλιοπώλης τῆς Κωνσταντινούπολης, δημοσιογράφος, μαχητής τῆς ἐλευθεροτυπίας,

Ἄλλα τυπογραφεῖα
(1829-1836)

τυπογράφος (1829-1834) καί πολιτικός, Κ. Ράλλης (1834-1835), λογοτέχνης καί μεταφραστής, Θ. Κονταξῆς καί Ν. Λουλάκης (1834), Ἄγγελος καί Νικόλαος Ἀγγελίδης

(1834), Ν. Παπαδόπουλος (1835) καί Γ. Παπαδόπουλος (1836).

Γιά τό τυπογραφεῖο τοῦ Ἐμμανουήλ Ἀντωνιάδη πρέπει νά σημειωθεῖ ἡ παρουσία σ' αὐτό, ὡς συνεργάτη, τοῦ Κ. Δημιάδη (1830-1833) καί ἡ ἐπιτόπου κατασκευή – χύτευση στοιχείων ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἀντωνιάδη, πού προξενοῦσε ζωηρή ἐντύπωση στούς κατοίκους τοῦ Ναυπλίου, σύμφωνα μέ μαρτυρία τῆς ἐποχῆς. Τό τυπογραφεῖο Ἀντωνιάδη τύπωσε δέκα περίπου βιβλία ἱστορικά, σχολικά καί λογοτεχνικά καί τίς ἐφημερίδες Ἡώς (1830-1831) καί Ἀθηνα (1832-1834) τοῦ Ἐμ. Ἀντωνιάδη. Τῆς τελευταίας ἡ ἔκδοση θά συνεχιστεῖ στήν Ἀθήνα.

Τά περισσότερα ἀπό τὰ τυπογραφεῖα τοῦ Ναυπλίου θά μεταφερθοῦν ἀπό τό 1834 στή νέα πρωτεύουσα, τήν Ἀθήνα.

ΑΙΓΙΝΑ (1828-1839)

Ἡ παρουσία τοῦ Κυβερνήτη στήν Αἴγινα (1828-1830) καί ἡ ἐγκατάσταση τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας στό νησί δημιούργησαν μιά ἐκδοτική κίνηση σημαντική, πού στηριζόταν κυρίως στήν παραγωγή τοῦ δημόσιου καί τοῦ ἰδιωτικοῦ τμήματος τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας. Ἡ κινητικότητα αὐτή εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τίς παράλληλες προσπάθειες γιά ἴδρυση ἰδιωτικῶν τυπογραφείων, πού συνεχίστηκαν καί μετά τήν ἀπομάκρυνση τῆς ἑδρας τῆς κυβέρνησης ἀπό τήν Αἴγινα.

Γνωρίζουμε ὅτι οἱ τυπογράφοι Παντελῆς Κ. Παντελῆς, ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας Ἀνεξάρτητος (1828), Ἀ. καί Ν. Ἀγγελίδης (1829) καί Ἀ. Ἀγγελόπουλος τύπωσαν τέσσερα βιβλία. Ὁ Ἀγγελίδης τό 1834 θά μεταφέρει τό τυπογραφεῖο του στό Ναύπλιο καί ἀργότερα στήν Ἀθήνα.

Στήν Αἴγινα ζοῦσε ἀπό τό 1831 ὁ λόγιος διδάσκαλος Νεόφυτος Δούκας (1760-1845) προσφέροντας τίς ὑπηρεσίες του στή νεολαία καί στή διοίκηση. Τόν τελευταῖο χρόνο τῆς λει-

Τυπογραφεῖο Ἀνδρέα
Κορομηλά (1834-1839)

τουργίας τοῦ ἰδιωτικοῦ τμήματος τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας στήν Αἴγινα (1833) ὁ Δούκας τύπωσε ἐκεῖ τή Γραμματική Τερψιθέα του σέ ἕκτη ἔκδοση καί ἀναζητοῦσε τυπογράφο νά

τυπώσει τὰ ἀνέκδοτα ἔργα του, κυρίως τίς μεταφράσεις ἀρχαίων ποιητῶν. Τά ἴδια χρόνια ὁ Ἀθηναῖος Ἀνδρέας Κορομηλάς (1810/1811-1858), ἐργάτης τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας ἀπό τό 1827, βαρυνόμενος μέ τήν κατηγορία τῆς ὑπεξαίρεσης, ἐπιθυμεῖ νά ἀποκτήσει δικό του

τυπογραφεῖο, εἴτε μέ τή βοήθεια χρηματοδότη ἤ μέ ἐνοικίαση τῆς σχολάζουσας Ἐθνικῆς Τυπογραφίας (σχετική αἴτησή του, μαζί μέ τόν Π. Πατρίκιο καί τόν Ἀργύρη Κεφαλά, ἀπορρίφθηκε ἀπό τή Διοίκηση, 1833). Τόν Ἰούνιο τοῦ 1832 ἔγραψε στόν Γάλλο τυπογράφο Φιρμίνο Διδότο, παραγγέλλοντας νά τοῦ σταλεῖ «ἐν πιεστήριον καί 3 κόλλας στοιχεῖα». Τό γράμμα χάθηκε καί ὁ Κορομηλάς ξανάγραψε στόν Διδότο στίς ἀρχές τοῦ 1833 ἐπαναλαμβάνοντας τήν παραγγελία του. Τόν Μάιο τοῦ 1833 ὁ Ν. Δούκας στέλνει γράμμα στόν Κορομηλά, καθώς πληροφορεῖται τίς κινήσεις του γιά ἀπόκτηση τυπογραφείου, ἐρωτώντας γιά τόν χρόνο ἑναρξῆς τῆς λειτουργίας του καί τίς δυνατότητές του, προτείνοντας δανειοδότηση γιά τήν ἐπέκταση τοῦ τυπογραφείου καί ὑποσχόμενος τυπογραφικές ἐργασίες γιά πέντε χρόνια (500 τυπογραφικές κόλλες βιβλία). Ὁ Κορομηλάς, ἀφοῦ συμφώνησε σέ ὅλα μέ τόν Δούκα καί πῆρε ἐγγυητική ἐπιστολή γιά τό δάνειο, ἔφτασε στό Παρίσι τόν Αὐγούστο τοῦ 1833. Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1833 τά ἐργοστάσια Διδότου ἐτοίμασαν μέρος τῆς παραγγελίας τοῦ Κορομηλά, ἀξίας 8.000 φράγκων: «ἐξ ἑνός πιεστηρίου Στάγχοπ, τρεῖς κόλλας στοιχεῖα, γαλλικά καί τσίτσερο, τυπογραφικές [κόλλας] τέσσερας ἑλληνικάς τῶν 11 στιγμῶν καί μίαν 8 ἑλληνικά. Καί διάφορα ἄλλα ἀναγκαῖα ἐργαλεῖα. Τό δέ ἐπίλοιπον μέρος τό ὅποῖον εἶναι περισσότερον τούτου μένει νά μέ τό στείλῃ ὁ κ. Διδῶτος ὕστερον ἀπό δύο μῆνας εἰς Ἀθήνας».

Τό τυπογραφεῖο Κορομηλά στήν Αἴγινα λειτούργησε ἀπό τό 1834 ὡς τό 1839. Τύπωσε πρώτη τήν ἀναγγελία τοῦ Ν. Δούκα γιά τίς ἐπικείμενες ἐκδόσεις τῶν ἔργων του (14 Φεβρουαρίου 1834) καί 14 βιβλία του σέ 29 τόμους – ἄλλα 4 ἔργα τοῦ Δούκα θά τυπώσῃ ὁ Κορομηλάς στήν Ἀθήνα (1842-1845) καί τελευταῖα τήν ἀγγελία τοῦ θανάτου τοῦ Ν. Δούκα.

Στήν Αἴγινα ὁ Κορομηλάς, τό 1834 καί τό 1835, θά τυπώσῃ ἐννέα ἀκόμη βιβλία ἱστορικά, σχολικά, λογοτεχνικά καί πρακτικῶν γνώσεων.

ΑΘΗΝΑ (1835-1884)

Ἀπό τό 1835 τό κύριο μέρος τοῦ τυπογραφείου τοῦ Κορομηλά ἐγκαθίσταται στήν Ἀθήνα. Μία στατιστική, πού δημοσιεύεται τό 1836 γιά τά τυπωθέντα ἀντίτυπα ἀπό τό 1833, παρουσιάζει τόν Κορομηλά μέ 70.650, τόν Τόμπρα μέ 9.000, τόν Ράλλη μέ 13.000, τόν Ἰωάννη Φιλήμονα μέ 5.000 καί τόν Ἀγγελίδη μέ 2.000 ἀντίτυπα. Τό 1838 ὁ Κορομηλάς ταξιδεύει στή Γαλλία καί ἀγοράζει «πλήθος διαφόρων Γαλλικῶν Ἐπιστημονικῶν βιβλίων, καί



72. Ἀνδρέας Κορομηλάς (1811-1858).
«Ἡμερολόγιον Βρετοῦ», 1868.

λαμπράν τυπογραφίαν, χαρακτήρας νέους από τό χυτήριον τῶν κ.κ. Διδότων». Ἡ ἐπιχειρηματική του πρόοδος προξένησε ἀντιδράσεις καί κατηγορίες τυπογράφων καί συγγραφέων,

Τυπογραφεῖο Ἀνδρέα
Κορομηλά (1835-1884)

πού θεωροῦσαν ὅτι ὁ Κορομηλάς εὐνοήθηκε ἀπό τὰ Ἀνάκτορα καί τήν Κυβέρνηση καί ἔτσι μπόρεσε νά διαδώσει στά σχολεῖα τὰ δικά του διδακτικά βιβλία. Ἡ «ἀπολογία» του

(1848): «Ποία ἦ τοῦ Κορομηλά ραδιουργία καί πῶς κατώρθωσεν, ἄν κατώρθωσεν, καθώς λέγεις, μονοπωλεῖον βιβλίου; Ἴδού τό μυστήριόν του. Ἐνεψύχωσεν ἀνταμείβων [...] τούς ἰκανωτέρους τῶν Λογίων μας· ἀνέπτυξεν ὅσον ἐνδέχεται τήν τυπογραφικήν βιομηχανίαν, [...] εἰσήγαγεν ἐσχάτως καί αὐτήν τήν στερεοτυπίαν εἰς τήν πατρίδα του, ἔργον ὅσῳ ὠφέλιμον τόσῳ πολυδάπανον· καί τέλος ἔχει τήν εὐχαρίστησιν νά βλέπῃ σήμερον, ὅτι βιβλίον, τό ὁποῖον προτοῦ ἐπωλεῖτο εἰς πενταπλασίαν τιμήν, καί ἐπομένως ἦτο ἀπρόσιτον διά τόν ἐνδεῆ μαθητήν, καί τοιοῦτοι ἦσαν οἱ πλεῖστοι τῶν σπουδάζόντων εἰς τήν Ἑλλάδα, πρόσκειται εὐπόριστον ἐνί ἐκάστῳ καί ὡς ἐκ τούτου ἔγινεν κοινωτέρα καί εὐκολωτέρα ἢ διάδοσις τῆς παιδείας καί τὰ διδακτικά βιβλία κυκλοφοροῦν ὄχι μόνον εἰς τήν Ἑλλάδα καί τήν Τουρκίαν, ἀλλά καί μέχρι τῶν Ἰνδιῶν».

Ἡ Τυπογραφία
στό Νέο Ἑλληνικό
Κράτος



73. Ἡ πλατεία Συντάγματος τό 1870. Ἀριστερά τό μέγαρον Ἀνδρ. Κορομηλά (1855).

Τή μέθοδο τῆς στερεοτυπίας ἔφερε ἀπό τό Παρίσι ὁ Κορομηλάς γύρω στά 1840 ἀπό τό τυπογραφεῖο Διδότου. Μέ τή μέθοδο αὐτή ἀποτυπώνονται τὰ γράμματα σέ χάρτινη ἢ ἄλλῃ μάζα, πού πιέζεται, προκειμένου νά γίνει μήτρα. Πάνω στή μήτρα αὐτή χύνεται ρευστό μέταλλο, πού ψύχεται καί στερεοποιεῖται. Ἔτσι ὁ τυπογράφος ἔχει ἑτοιμες τίς σελίδες γιά

νά ανατυπώσει ὅποτε θελήσει ἓνα κείμενο, ανταποκρινόμενος στίς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς ἢ τῶν παραγγελιῶν.

Ἄλλη πρόοδος στήν τεχνογνωσία τῆς τυπογραφίας, πού συνδέεται μέ τόν Κορομηλά, εἶναι ἡ ἐρυθροτυπία, «μυστικό» τῶν ἐλληνικῶν τυπογραφείων τῆς Βενετίας καί προϋπόθεση γιά τήν «παραδοσιακή» ἐκτύπωση λειτουργικῶν βιβλίων. Ἡ μαρτυρία εἶναι τοῦ 1842: «Ὁ βιομήχανος Ἀνδρέας Κορομηλᾶς ἀπέστειλε τόν τέταρτον ἀδελφόν του Ἀντώνιον εἰς Βενετιάν πρό ὀλίγου μέ τό ὄνομα Ἀντώνιος Μαστροκωσταντῆς, ἔγινεν δέ τοῦτο διότι οἱ ἐν Βενετία τυπογράφοι εἶχον συμφωνήσει νά μή δηλώσωσι εἰς κανένα Ἑλληνα αὐτήν τήν τέχνην. Οὕτως ὁ Ἀντώνιος Μαστροκωσταντῆς, εἰς ἓν τῶν ἐκεῖ τυπογραφείων, ὡς δόκιμος, ἐργασθεῖς 12 μόνον ἡμέρας, ἐδιδάχθη αὐτήν, καί [...] ἐπανῆλθεν εἰς τήν πόλιν μας καί ἔκαμε ἀρχήν τῆς ἐργασίας του μέ ἐπιτυχίαν· δείγματα αὐτῆς ἔχομεν εἰς χεῖρας μας. Μετ' ὀλίγον ἀναχωρεῖ διά τήν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου θέλει γίνεῖ ἡ ἐναρξίς τῆς ἐργασίας ὑπό τήν ἐπιτήρησιν τῆς κεντρικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς».

Τό βραχύβιο παράρτημα τοῦ Κορομηλά στήν Κωνσταντινούπολη ἄρχισε τίς ἐργασίες του τό 1842 καί τόν ἐπόμενο χρόνο τύπωσε τή σειρά τῶν δώδεκα *Μηναίων*. Μακροβιότερο ἦταν τό τυπογραφεῖο τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀντωνίου Κορομηλά σέ συνεργασία μέ τόν Ἀντώνιο Πασπαλλῆ, πού θά ἀρχίσει τίς ἐργασίες του τό 1844. Τυπογραφεῖο στήν Κωνσταντινούπολη ἴδρυσε καί ὁ Διονύσιος Κορομηλᾶς τό 1850, τόν ὁποῖο βρίσκουμε στήν Ἀθήνα ὡς τυπογράφο ἀπό τό 1857.

Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἀνδρέα Κορομηλά καί τῶν διαδόχων του (ξεπερνοῦν τούς πεντακόσιους τίτλους) εἶναι σχολικά βιβλία, συνταγμένα σύμφωνα μέ τά ἀναλυτικά προγράμματα, μέ πολλές ἐπανεκδόσεις. Ἡ ποιότητα τῶν ἐκδόσεών του καί οἱ καλές του σχέσεις μέ τούς κυβερνητικούς καί κρατικούς ἀξιωματούχους, ἰδιαίτερα τούς Φαναριῶτες, διευκόλυναν τήν ἔγκριση καί διάδοση τῶν βιβλίων του ἀλλά καί τήν ἀνάθεση τυπογραφικῶν ἐργασιῶν καί τήν ἀπονομή παρασήμων.

Σύμφωνα μέ τήν ἐκτίμηση τοῦ ἀδελφοῦ του Δημητρίου Κορομηλά (1861): «ἐν τῷ διαστήματι εἴκοσιν ἐτῶν, τό κατάστημά του ἀπέβη τό μεγαλύτερον καί λαμπρότερον ἐν τῇ Ἀνατολῇ καί σήμερον σύγκειται ἐκ τοῦ τυπογραφείου ἔχοντος ἀγγλικά πιεστήρια καί πολλούς χαρακτήρας διαφόρων γλωσσῶν, ἐκ τοῦ στεροτύπου μοναδικοῦ παρ' ἡμῖν καί πλουσιωτάτου ἐκ διαφόρων στεροτύπων βιβλίων, λεξικῶν κ.λπ., ἐκ τοῦ χυτηρίου πλουσιωτάτου, ἐκ διαφόρων ὑπέρ τάς 2.400 μητρῶν καί ἐκ βιβλιοπωλείου προμηθεύοντος εἰς πάντας τούς βιβλιοπώλας τούς ἐντός καί ἐκτός τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους τά πρός ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν καί τά πρός φωτισμόν τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς βιβλία».

Ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ Κορομηλά, τοῦ «νέου Διδώτου τῆς αὐτονόμου Ἑλλάδος» (1858) καί ἡ κακοδιαχείριση τῆς χήρας του κλόνισαν τή μεγάλη ἐπιχείρηση, ἡ ὁποία λειτούργησε μέ τήν εὐθύνη τῶν ἐπιτρόπων καί τῶν τέκνων του ὡς τό 1884, ὅποτε ἀγοράστηκε ἀπό τόν Ἀνέστη Κωνσταντινίδη μαζί μέ τό κτήριο πού τή στέγαζε – στή γωνία τῆς Πλατείας τῶν Ἀνακτόρων (ἡ ὁποία ἀπό τό 1863 ὀνομάστηκε Πλατεία Συντάγματος) καί τῆς ὁδοῦ Ἑρμοῦ 1.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἰωάννου (Γ)καρ(μ)πολᾶ(ς) ἢ Γκάρ(μ)πογλου γεννήθηκε στήν Κρανιά Ὀλύμπου (1790-1848) καί ἦταν ἔμπορος καί βιβλιοπώλης στό Βουκουρέστι (1818-1820).

Τά προηγούμενα χρόνια ἀλλά καί ἀργότερα θρῆσκóταν στή Βιέννη. Τήν κάθοδό του στήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα τή συνδέει μέ ἐκδοτικό πρόγραμμα, κατά τή μαρτυρία του (1846): «Ὁ ὑποφαινόμενος ἐλθών εἰς τήν Ἑλλάδα περί τά 1832, ἀπεφάσισα νά συστήσω τυπογραφικόν κατάστημα εἰς τήν Ἑλλάδα, καί νά μετατυπόσω τό μέγα ἐκεῖνο λεξικόν τοῦ Γαζῆ, ἀλλ' ἰδών τό ἀδύνατον τῆς μετατυπώσεώς του εἰς τήν Ἑλλάδα μετέβην εἰς Βιέννην τῆς Αὐστρίας πρὸς μετατύπωσίν του, ὅπου καί ἐκτελέσθη ἡ κολοσαῖα αὐτή πρᾶξις, ἐκδόσας προσέτι καί ἄλλα τρία συγγράμματα ὅχι ὀλιγώτερον πολυδάπανα· μετά τήν ἀποπεράτωσιν αὐτῶν ἐπέστρεψα πάλιν εἰς τήν Ἑλλάδα περί τό 1837 ἔτος καί ἐσύστησα ἐκτεταμένον τυπογραφικόν κατάστημα, ἐξ οὗ ἐξῆλθον τά πολυδάπανότερα καί πολυτιμώτερα συγγράμματα, τά ὅποια οὐδεὶς εἰς τήν Ἑλλάδα θεβαίως ἄχρι τοῦδε ἤθελεν ἐπιχειρισθῆ».

Ὁ Γκαρμπολᾶς ἀναφέρεται στή δεύτερη ἐκδοσὴ τοῦ τρίτομου Λεξικοῦ τοῦ Ἄνθιμου Γαζῆ πού πραγματοποιοῖσε στή Βιέννη (1835-1837) συνεταιρικά μέ τόν Χρ. Ματακίδη, ὕστερα ἀπό ἀποτυχημένες προσπάθειες τοῦ Ματακίδη μέ τόν Ἰ. Γαρουφαλῆ στήν Ἑλλάδα ἀπό τό 1831. Τά ἄλλα τρία συγγράμματα πού ἐξέδωσε στή Βιέννη εἶναι τό Λεξικόν τῶν ἀρχαίων μυθολογιῶν, ἱστορικῶν καί γεωγραφικῶν κυρίων ὀνομάτων τοῦ Ν. Λωρέντη (1837), ὡς παράρτημα τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Γαζῆ, τῆ Γεωγραφία τοῦ Ἄ. Βάλβη, μεταφρασμένη ἀπό τόν Κ. Κούμα (3 πρῶτοι τόμοι, 1838) τήν ὅποια συμπλήρωνε ὁ Γενικός σχολαστικός Ἄτλας (22 χάρτες, 1837) καί τέλος τήν Ἀλληλοδιπλογραφία τοῦ Π. Χαρίση (1837).

Στήν Ἀθήνα ἰδρύει τό 1838 βιβλιοπωλεῖο, τυπογραφεῖο καί χυτήριον καί τόν ἐπόμενο χρόνο καί βιβλιοδετεῖο. Οἱ βιβλιοπωλικοὶ κατάλογοι πού τυπώνει τό 1838 καί τό 1839 παρουσιάζουν μεγάλες συλλογές ἐλληνικῶν καί γαλλικῶν βιβλίων, «παλαιῶν καί νέων». Ἀπό τό 1838 ὡς τό 1844 ἐκδίδει 40 περίπου τίτλους βιβλίων: δύο τουλάχιστον ἀπό τοὺς τίτλους αὐτούς ἀποτελοῦν ἐκδοτικά ἐγχειρήματα. Πρόκειται γιά τή νέα ἐκδοσὴ τῆς δεκάτομης Ἐγκυκλοπαιδείας τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων τοῦ Στέφανου Κομμητᾶ καί, κυρίως, γιά τήν ἐκδοσὴ τῶν Σχολίων στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς (ἀπό τή σειρά τῶν 70 τόμων ὁ Γκαρμπολᾶς κυκλοφόρησε τοὺς 14: Ὅμηρος, Πίνδαρος, Θουκυδίδης, Εὐριπίδης, Ἰσοκράτης). Τό κράτος προσπάθησε τό 1840 νά βοηθήσει τήν ἐκδοσὴ μέ ἐγγραφή του στοὺς συνδρομητές. Ἡ ἐπιχείρησις ὅμως τοῦ Γκαρμπολᾶ δέν πῆγε καλά. Τό 1844 ἔχει στήν ἀποθήκη του τά τελευταῖα 2.600 σῶματα ἀπό 7 τίτλους βιβλίων του καί παρακαλεῖ τό κράτος νά τὰ ἀγοράσει γιά νά μπορέσει νά περιθάλψει τή δεκαπενταμελῆ οἰκογένειά του. Μέ ἀπόφασιν τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας Ἰ. Κωλέττη (1847) μοιράζει στοὺς ἄπορους μαθητές, παιδιὰ ἀγωνιστῶν, βιβλία του, ἀλλά τόν Ἰούνιον τοῦ 1848 παραπονεῖται ὅτι ἀκόμη δέν εἶχε πληρωθεῖ.

Τό 1841 κυκλοφόρησε τόν κατάλογο-δειγματολόγιον τοῦ χυτηρίου του. Μιά ὀλοκληρωμένη τυπογραφικὴ ἐπιχείρησις μέ δύο πιεστήρια δέν μπόρεσε νά εὐδοκιμήσει. Ἀπό τό 1844 διατυπώθηκε κιόλας ἡ ἐξήγησις τῆς ἀποτυχίας του: «ὁ δυστυχῆς οὗτος ἐκδότης ἔπεσε, διότι

αἱ βιβλιοπωλικαὶ του ἐπιχειρήσεις γιγαντιαῖαι, ἀπήτουν καταναλωτὰς Ἑλληνας ἰσαριθμούς τουλάχιστον μέ τούς Γάλλους. Παρέχων προϊόντα ἄφθονα ὁ Κύριος Καρμπολᾶς δέν ἐδημιούργησε καί καταναλωτὰς· ἡ δυσαναλογία μεταξύ παραγωγῆς καί καταναλώσεως ἐπέφερε τήν ἐμπορικὴν πτώσιν, ἀλλά πίπτων ἄφησε πολλά ἐπωφελεῖ βιβλία».

Τόν Κωνσταντῖνο Γκαρμπολᾶ «διαδέχεται» ὁ φιλόλογος γιός του Ἀλέξανδρος, πού ἐκδίδει ἀπό τό 1844 ὡς τό 1859 περίπου 40 τίτλους βιβλίων. Ὁ δεύτερος γιός του, ὁ Μιλτιάδης, τύπωσε 35 περίπου τίτλους στήν Ἀθήνα (1845-1856) καί 6 στή Θεσσαλονίκη (1850). Δέκα περίπου ἐκδόσεις στήν Ἀθήνα ὀφείλονται στόν Σοφοκλῆ Κ. Γκαρμπολᾶ (1855-1861), καθῶς καί ἡ ἐφημερίδα Ἑρμῆς στή Θεσσαλονίκη (1875).

Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός τῶν τυπογραφείων στήν Ἀθήνα ἀνήκει σέ οἰκογενειακές καί συνεταιρικές ἐπιχειρήσεις, πού ἀναλαμβάνουν ἐκτυπώσεις βιβλίων τρίτων, ἐνῶ σπανιότερα ἐπι-

Ἄλλα τυπογραφεία
στήν Ἀθήνα

δίδονται σέ ἐκδοτικές δραστηριότητες. Μέ κριτήριό τούς ἑκατό τίτλους, ὡς ἐλάχιστο ὄριο παραγωγῆς, παραθέτουμε ἐνδεικτικά τὰ κυριότερα τυπογραφεία καί τὰ χρονικά ὅρια τῆς δραστηριότητάς τους, ὅσο αὐτά μᾶς εἶναι γνωστά: Ἄγγελος Ἀγγελίδης (1835-1856), Κ. Ράλλης (1835-1847), Στυλιανός Κ. Βλαστός (1837-1900), Κ. Ἀντωνιάδης (1839-1893), Νικόλαος Ἀγγελίδης (1840-1876), Δ. Ἀθ. Μαυρομαμάτης (1842-1880), Χ. Νικολαΐδης-Φιλαδελφεύς (1842-1886), Φ. Καραμπίνης - Κ. Βάφας (1848-1868), Ἰω. Ἀγγελόπουλος (1849-1879), Π. Δ. Σακελλαρίου (1857-), «Λακωνίας» (1858-1898), Ν. Γ. Πάσσαρης (1862-1897).

ΕΡΜΟΥΠΟΛΗ ΣΥΡΟΥ (1828-1862)

Τά δύο πρῶτα βιβλία στήν Ἑρμούπολη τυπώθηκαν τό 1828 ἀλλά δέν ἀναφέρουν τυπογραφεῖο: ἡ μετάφραση τῆς Φαίδρας τοῦ Ρακίνα καί μιὰ Μαγειρικὴ, μεταφρασμένη ἀπό τὰ ἰταλικά. Τό 1829 τυπώνεται τό πρῶτο βιβλίό τοῦ τυπογραφείου τοῦ Ν. Βαρότση ἀπό τὰ Σάλωνα, γνωστοῦ ἀπό τήν ἐργασία του στή τυπογραφεία τῆς Ὑδρας καί τῆς Ἀθήνας. Ὡς τό 1863 θά τυπώσει 25 τίτλους. Τόν ἴδιο χρόνο τό τυπογραφεῖο τῶν Κ. Ρ. καί Ν. Γ. τυπώνει ἄλλο φυλλάδιο.

Ἡ κακὴ ἐξέλιξη τοῦ σαμιακοῦ ζητήματος μέ τό πρωτόκολλο τοῦ Λονδίνου (1830), σύμφωνα μέ τό ὁποῖο ἡ Σάμος ἔμενε ἐκτός τῶν ὁρίων τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, διχάζει τό κίνημα τῶν Καρμανιόλων τῆς Σάμου, καί μιὰ ομάδα του ἀναχωρεῖ γιά τήν Ἑλλάδα. Ἀπό αὐτούς ὁ Μανουήλ Γαρουφαλῆς καί ὁ γιός του Ἰωάννης ἔρχονται στήν Ἑρμούπολη καί ἰδρύουν τυπογραφεῖο μέ τόν Νικόλαο Γραβινό καί τόν Συμεών Πελοποννήσιο. Θά τυπώσουν δύο βιβλία τό 1831 καί ὁ Ἰ. Γαρουφαλῆς θά συνεταιριστῆ μέ τόν Χρ. Ματακίδη γιά νά ἀποκτήσουν τὰ δικαιώματα ἐκδόσεως τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Γαζῆ. Οἱ λόγιοι πού βρίσκονται στή Σύρο



'Αρθ. 1.



'Αρθ. 2.



'Αρθ. 3.



'Αρθ. 4.



'Αρθ. 5.



'Αρθ. 6.



'Αρθ. 7.



'Αρθ. 8.

τούς ἐνθαρρύνουν ἀλλά τό σχέδιο δέν προχώρησε καί τό τυπογραφεῖο πούληθηκε στόν Ἰωάννη Λεκάτη, ὁ ὁποῖος τό μετέφερε στή Σάμο. Ἀντίθετα ὁ Ἰωάννης Σφοῖνης ἔρχεται τό 1830 ἀπό τή Σάμο στήν Ἐρμούπολη καί τό 1832 ἐκδίδει δύο βιβλία καί τήν ἐφημερίδα *Περίεργα*.

Οἱ γνωστοί, ἀπό τά τυπογραφεῖα τοῦ Ἀγώνα καί τοῦ Ναυπλίου, Κ. Δημίδης καί Γ. Μελισταγῆς, κυκλοφοροῦν ἐγκύκλιο τό 1833 καί τήν περίοδο 1834-1836 ἐκδίδουν περισσότερους ἀπό δέκα τίτλους. Ἡ ἀποχώρηση τοῦ Κ. Δημίδη δέν ἐπηρέασε τόν Μελισταγῆ, πού συνέχισε μόνος ὡς τόν θάνατό του, τό 1871, καί τύπωσε 170 περίπου τίτλους. Οἱ κληρονόμοι του μετέφεραν τό τυπογραφεῖο στήν Ἀθήνα, ὅπου λειτούργησε μέ τήν ἴδια ἐπωνυμία.



74. Ἐρμούπολη. Σχέδιο Λ. Ζαβοῦ, γύρω στό 1840.

Τό 1834 μεταφέρεται στήν Ἐρμούπολη ἡ ἱεραποστολική «Φιλελληνική τυπογραφία ἐξ Ἀμερικῆς» τοῦ Ἰ. Ἰ. Ρόμπερτσον, ἡ ὁποία εἶχε λειτουργήσει στήν Ἀθήνα τήν περίοδο 1831-1833. Ἀπό τό 1834 ὡς τό 1838 θά τυπώσει περισσότερους ἀπό 50 τίτλους καί στή συνέχεια θά πούληθεῖ στόν γνωστό ἐκδότη ἀπό τήν Ὑδρα Παντελῆ Κ. Παντελῆ, ὁ ὁποῖος μέ τήν ἐπωνυμία «Ἀνεξάρτητος» θά τυπώσει ὡς τό 1840 περισσότερους ἀπό 10 τίτλους.

Ὁ Γεώργιος Πολυμέρης θά διατηρήσει τυπογραφεῖο στήν Ἐρμούπολη ἀπό τό 1836 ὡς τό 1859 (ἢ τό 1864) καί θά τυπώσει 100 περίπου βιβλία. Εἶχε ξεκινήσει ἀπό τήν Ἀθήνα τό 1834, ὅπου τύπωσε πέντε βιβλία. Ἀπό τό 1837 ἐγκαταστάθηκε ὀριστικῶς στήν Ἐρμούπολη.

Μιά δεύτερη γενιά τυπογράφων δραστηριοποιεῖται ἀπό τίς δεκαετίες τοῦ 1840 καί τοῦ 1850: Νικ. Βαρβαρέσος (1845), Μ. Π. Πετριδῆς καί Π. Γ. Μέμος (1852), Ἀ. Κουκουλάς

καί Ρ. Πρίντεζης (1857-1862). Ὁ Ρενιέρης Πρίντεζης θά συνεχίσει μόνος του ἀπό τό 1862 καί τό 1868 θά φέρει στήν Ἐρμούπολη ταχυπαιδίον.

Ἐν ὅλῳ αὐτά τά τυπογραφεῖα κάλυψαν τίς ἀνάγκες τῆς Ἐρμούπολης κατά τήν περίοδο τῆς ἀκμῆς της καί ἡ ἐπιβίωσή τους στηρίχτηκε ὄχι τόσο στήν ἐκδόσιν βιβλίων ὅσο στή διεκπεραίωσιν τρεχουσῶν τυπογραφικῶν ἐργασιῶν, ἀλλά καί τῶν βιβλιοπωλικῶν ἀναγκῶν. Παρ' ὅλους τοὺς ἀγῶνες τοὺς, ἰδιαιτέρα τοῦ Γεωργίου Πολυμέρη, τό σχολικό βιβλίον δέν μπόρεσε νά ξεφύγει ἀπό τίς «μονοπωλιακές» ρυθμίσεις τοῦ κράτους ἀλλά καί τοὺς νόμους τῆς ἀγορᾶς, πού ἐπέβαλαν τήν ἐπικράτησιν τοῦ ἐκσυγχρονιζομένου καί ἀνταγωνιστικοῦ τυπογραφείου τοῦ Ἀ. Κορομηλά. Ἡ τοπική λογιισύνη χρησιμοποίησε τά τυπογραφεῖα καί οἱ ἐκδόσεις τῶν βιβλίων καί τῶν ἐφημερίδων ἀποτελοῦν μαρτυρίες καί γιά τά ὅρια τῆς τοπικῆς παιδείας καί γιά τίς συνήθειες τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ.

ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ, ΣΤΗΝ ΟΜΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ (1828-1863)

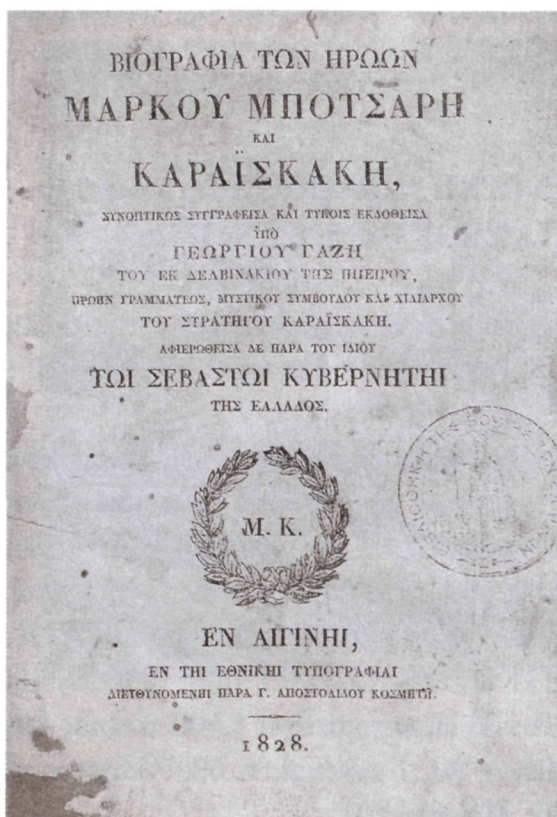
Μικρὴ εἶναι ἡ συμμετοχὴ τῶν περιφερειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους στό σύνολο τῆς βιβλιοπαραγωγῆς αὐτῆς τῆς περιόδου (1828-1863), τήν ὁποία μποροῦμε νά ὑπολογίσουμε σέ 9.000 περίπου τίτλους βιβλίων.

Σημειώνονται ἐδῶ μερικοὶ ἀριθμοί, ἐντελῶς ἐνδεικτικοὶ καί στρογγυλεμένοι, προκειμένου νά ὁδηγηθοῦμε σέ μιὰ πρώτη στάθμισιν μεγεθῶν. Ἡ Ἀθήνα εἶναι πρώτη μέ 4.300 τίτλους περίπου. Οἱ πόλεις τῆς ἑλληνικῆς περιφέρειας ἔχουν συνολικὸ ἐνδεικτικὸ ἄθροισμα βιβλιοπαραγωγῆς 1.000 περίπου τίτλους (Ἐρμούπολη 450, Ναύπλιο 150, Πάτρα 100, Τρίπολη 25, Καλαμάτα 15). Ἡ Ἐπτάνησος ἔχει 1.300 τίτλους (Κέρκυρα 800, Ζάκυνθος 300, Κεφαλλονιά 200). Ἡ Ὁμογένεια ἔχει 1.100 τίτλους (Κωνσταντινούπολη 500, Σμύρνη 450, Θεσσαλονίκη 25, Χανιά 20, Ἰωάννινα 10, Σάμος 10). Ἡ Διασπορά ἔχει 1.400 τίτλους (Βενετία 600, Μάλτα 150, Παρίσι 125, Λονδίνο 90, Βιέννη 90, Βουκουρέστι 60, Ὁδησός 40, Τερζέστη 30, Λιψία 30, Ἱεροσόλυμα 25, Πέστη 20, Μόναχο 20).

Ἐάν θέλαμε ἓνα γενικὸ χαρακτηρισμὸ τῆς γεωγραφίας τῆς παραγωγῆς, θά παρατηρούσαμε ὅτι ἡ Βενετία συνεχίζει νά παράγει τά λειτουργικά καί τά λαϊκά παραδοσιακά βιβλία, κρατώντας τά μυστικά τῆς παραδοσιακῆς τυπογραφίας καί τῆς ἐρυθροτυπίας καί θά ἀντέξει τό «μονοπωλίον» της ὀλόκληρο τὸν 19ο αἰῶνα. Παρ' ὅλη τήν παραγωγή της ἡ Ἐπτάνησος καί περισσότερο ἢ ἄλλη Ὁμογένεια καί ἡ Διασπορά, ὅλο καί περισσότερο, φαίνεται νά προσβλέπουν στήν Ἀθήνα ὡς κέντρο τῆς ἐθνικῆς βιβλιοπαραγωγῆς, πού θά καλύψει τίς ἀξιοζήταντες ἀνάγκες γιά βιβλία σέ ἑλληνικὴ γλῶσσα.

124. Γεώργιος Γαζής, *Βιογραφία τῶν ἡρώων Μάρκου Μπότσαρη καὶ Καραϊσκάκη*, Αἴγινα, Ἐθνικὴ Τυπογραφία, 1828.

Ἀπὸ τὰ πρῶτα βιβλία ποὺ τυπώθηκαν μὲ σκοπὸ τὴ δικαίωση τοῦ Ἀγώνα καὶ τὸν ἐθνικὸ φρονηματισμό: «Γόνιοι τῶν ἀθανάτων τῆς Ἑλλάδος, / δέξασθε τὸ βιβλίον, μιμηθῆτε ἀξίως / πατρῶων φρονημάτων, δόξης, κατορθωμάτων. / Εἶθε νὰ εὐμοιρῆτε στό κέντρον τῆς Ἑλλάδος!».



124

Ὁ γραμματέας τοῦ Καραϊσκάκη, Γεώργιος Γαζής Δελβινακιώτης (1795-1855) ἀγωνίστηκε στὴ στρατιὰ τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη καὶ σέ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821. Στὸν κώδικα τῆς βιογραφίας του σημειώνει «περάσαντες εἰς τὸ ἐν Μεγάροις στρατόπεδον διορίσθην γραμματεὺς ἀπὸ τὸν στρατάρχην Δημήτριον Ὑψηλάντην [...] ἐκεῖ εἰς Μέγαρον διέτριψα ὄλον τὸ 1828 καὶ συνέγραψα τὴν βιογραφίαν

Μάρκου Μπότσαρη καὶ Καραϊσκάκη καὶ ἐτύπωσα αὐτὴν εὐθύς [...]. Ἡ δὲ βιογραφία ἀφιερωθεῖσα εἰς τὸν Κυβερνήτην ἔλαβεν ὑποδοχὴν ὡς πρωτοφανές βιβλίον καὶ καλόν, καὶ μὲ ὠφέλησε πολὺ εἰς τὴν ὑπόληψιν καὶ εἰς χρήματα». Τὸ βιβλιαράκι ἐκτός ἀπὸ τίς δύο σύντομες βιογραφίες περιέχει ἀποφθέγματα τῶν δύο ἡρώων, δημηγορία τοῦ Μπότσαρη στό στρατόπεδο, τὴν παραμονὴ τῆς φονικῆς γι' αὐτὸν μάχης, ἐπιτάφιο λόγο τοῦ Γαζῆ γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη καθὼς καὶ ἐπιγράμματα καὶ «συμβεβηκότα περιεργα».

Ἀνατυπώθηκε φωτομηχανικά: Ἱστορικὴ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία Ἑλλάδος, 1972. – Γ. Γαζῆ, Λεξικόν τῆς Ἐπανάστασης καὶ ἄλλα ἔργα, Ἰωάννινα 1971.

125. Νικόλαος Φλογαῖτης, *Συνοπτικὴ γραμματικὴ εἴτε στοιχειώδεις ἀρχαὶ τῆς Μουσικῆς μετὰ προσαρμογῆς εἰς τὴν κίθαραν*, Αἴγινα, Ἐθνικὴ Τυπογραφία, 1830.

Εἶναι τὸ πρῶτο βιβλίον εἰσαγωγῆς στὴν ἐπιστήμη τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, τὸ ὁποῖο συντάχθηκε μὲ τὴν πεποίθηση «ὅτι χρεωστοῦμεν, ὅπως ἐπράξαμεν καὶ πράττομεν περὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, τῶν ὁποίων τὰς πλειότερας εὐρίσκομεν εἰς τὸν πολιτισμένον κόσμον, πολὺ πλειότερας παρ' ὅ,τι ἦσαν ἐπὶ τῶν προγόνων μας, οὕτω νὰ πράξωμεν καὶ περὶ τῆς Μουσικῆς: νὰ τὴν ἀνακαλέσωμεν δηλαδὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον καὶ ὅλας τὰς λοιπὰς ἀξιολόγους ἀρετάς της ἀπὸ τὸν σοφόν κόσμον».

Τὸ βιβλίον εἶναι ἀφιερωμένο στόν Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια, τοῦ ὁποίου «μία τῶν πρωτίστων φροντίδων εἶναι ἡ σύστασις σχολείων καὶ ἡ ἐκπαίδευσις τῆς νεολαίας».

Ὁ Ν. Φλογαῖτης, λευκαδίτικης καταγωγῆς, γεννήθηκε στὴν Ὀδησσὸ τὸ 1799. Μυήθηκε στὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία καὶ μὲ ἐντολὴ τοῦ

Δημητρίου Ύψηλάντη τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1821 κατέβηκε στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα: «νά ἐνθουσιάσης ὅλους τοὺς Γραικοὺς, νά τοὺς βιάσης νά κάμουν ὁ καθείς, κατὰ τὴν δύναμίν του, βλάβην εἰς τὸν ἐχθρόν καὶ ἐπανάστασιν εἰς τὸν τόπον τους». Ἰππρέτησε σέ διάφορους τόπους καὶ θέσεις καὶ ἦταν εἰσηγητὴς γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς «Φιλανθρωπικῆς Ἑταιρείας» (Ναύπλιο 1824). Ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια διορίστηκε στὸν δικαστικὸ κλάδο καὶ διέπρεψε ὡς δικαστικὸς καὶ μελετητὴς τοῦ δικαίου. Πέθανε τὸ 1867 στὴ Χαλκίδα.

126. Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, *Δῆμος καὶ Ἑλένη*, Ποίημα, Ναύπλιο, Ἐθνικὴ Τυπογραφία, 1831.

Ἡ πρώτη ἐκδόσις ἔργου τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ (1809-1892), ἑνὸς ρομαντικοῦ ποιήματος γραμμένου σέ ἀπλὴ γλῶσσα. Ἡ δραματικὴ ἱστορία τοῦ ποιήματος, μὲ τίς ἀναφορὰς στὶς δυστυχίες τῆς σκλαβιάς, φαίνεται νά βάζει τὸν ρομαντικὸ συγγραφέα σέ σκέψεις γιὰ τὴν τύχη τῆς ἐκδόσῆς του. Σημειώνει στὸν πρόλογο: «Θά ἐπιτύχη τό ποίημά σου, ἔλεγα. Αἶ κύριε! Λησμονεῖς ὅτι τό δίδεις εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι δέν ἔχουν ἀκόμη ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει; λησμονεῖς ὅτι ὁ καθείς πρὶν θελήσῃ νά μάθῃ τί γίνεται ἡ Ἑλένη σου, ἐρωτᾷ τί θά γίνῃ ὁ ἴδιος». Ὁ συγγραφέας περιέλαβε τό ποίημα στὴν πρώτη συγκεντρωτικὴ ἐκδόσις *Διάφορα ποιήματα* τοῦ 1837.

127. *Λόγος ἐκφωνηθεὶς παρά τῆς Α. Ἐ. τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Α. Α. Καποδίστρια εἰς τὴν διάλυσιν τῆς Ε' Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως*, Ναύπλιο, Ἐθνικὴ Τυπογραφία, 1832.

Φυλλάδιο μὲ τυπωμένο, ἐλληνικὰ καὶ γαλλικὰ, τὸν Λόγο τοῦ Αὐγουστίνου Καποδίστρια, προ-

σωρινοῦ Κυβερνήτη, στὶς 17 Μαρτίου 1832 στὸ κλείσιμο τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀμφισβητούμενης Ε' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως (Ἄργος 7 Δεκεμβρίου 1831). Παρόλο ποῦ ὁ λόγος ἐκφωνεῖται ὅταν ὑπάρχει καὶ δεύτερη «κυβέρνησις» στὴν Περαχώρα μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ἰ. Κωλέττη, τό κυρίαρχο γεγονός εἶναι ἡ ἀναγγελία τῆς ἀπόφασις τῶν Προστάτιδων Δυνάμεων γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Ὁθωνα ὡς βασιλιᾶ τῆς Ἑλλάδος.



126

128. *Ὁδηγίαὶ διὰ τό προσωπικόν τῶν δασῶν*, Ἀθήνα, Βασιλικὸ Τυπογραφεῖο, 1837.

Πρόκειται, στὴν πραγματικότητα, γιὰ ἐκδόσις τοῦ 1847. Στὸ βιβλιαράκι τῶν 174 σελίδων, σέ σχῆμα ἐγκολπίου, εἶναι κωδικοποιημένη ὅλη ἡ νομοθεσία: οἱ ἐγκύκλιοι μὲ τίς ὁδηγίες καὶ τὰ σχέδια ἐγγράφων γιὰ τὰ δάση, τὴν προστασία

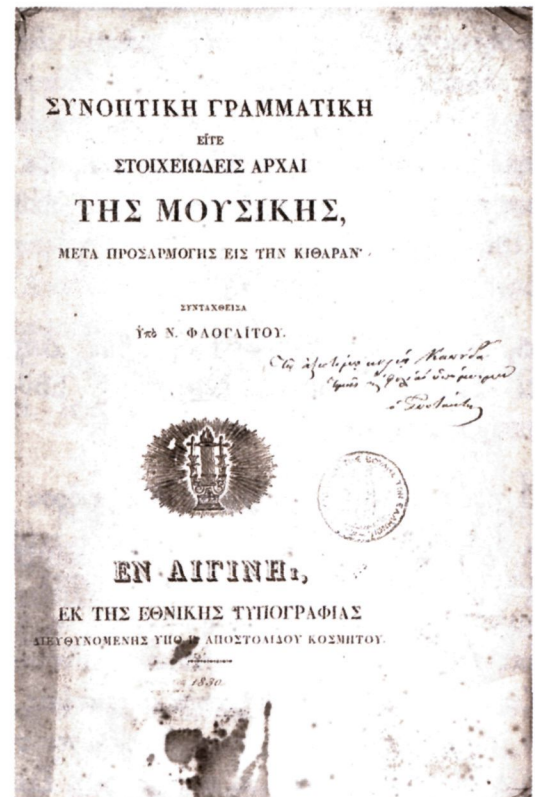
καί τήν ἐκμετάλλευσή τους, 1836-1847. (Τό βιβλίο εἶχε βγεῖ καί σέ πρώτη ἔκδοση τό 1837, μέ 207 σελίδες, ἐλληνικά καί γερμανικά). Ἀπό τά περιεχόμενα τοῦ βιβλίου: Δασονομικές ὁδηγίες. Καθήκοντα τοῦ ἐπιθεωρητῆ τῶν δασῶν, τῶν δασονόμων, τῶν ἀρχιδασοφυλάκων. Κανονισμός τῆς βοσκῆς τῶν δασῶν, τῆς ὑλοτομίας καί τῆς εἰσπραξῆς τῶν φόρων. Στό τέλος τοῦ βιβλίου ὑπάρχουν τρεῖς ἀναδιπλούμενοι λιθογραφημένοι πίνακες. Ὁ πρῶτος περιέχει ὅλους τοὺς τύπους τῶν ξύλων, μέ τίς ἀκριβεῖς διαστάσεις πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν κατασκευή φρεγάτας δικρότου, κορβέτας καί βρικίου. Ὁ δεύτερος καί ὁ τρίτος περιέχουν ἰχνογραφημένους κορμούς δέντρων καί τίς πιθανές χρήσεις τους κατά τήν ὑλοτόμηση. Οἱ ἀναγραφόμενοι ἀριθμοί συνδυάζουν τίς προτάσεις αὐτῶν τῶν πινάκων μέ τίς περιγραφές καί τίς διαστάσεις τοῦ πρώτου πίνακα. Γνωρίζουμε πίνακες, ὅμοιους μέ τόν δεύτερο καί τόν τρίτο, μέ σχήματα ναυπηγικῆς ξυλείας σέ κορμούς δένδρων, λιθογραφημένους στή Βενετία, 1800-1814.

129. Πέτρος Σκυλίτσος Ὁμηρίδης, *Συνοπτική ἱστορία τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων Ὑδρας, Πετῶν καί Ψαρῶν καθ' ὅσον συνέπραξαν ὑπέρ τῆς Ἐλευθερίας τῆς Ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, Ναύπλιο, Τυπογραφία Ἐμ. Ἀντωνιάδου, 1831.

Ἐξιστόρηση τῆς συμβολῆς τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων κατά τό πρῶτο ἔτος τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 μέ παράρτημα 32 ἐγγράφων, ἀπό τήν «ἀλληλογραφία τῶν Σπετσῶν μέ τά συναγωνισθέντα μέρη πρὸς ἀπόδειξιν ἢ εἰς μαρτυρίαν τῶν ἐξιστορουμένων». Ὁ συγγραφέας (1784-1872) εἶχε ὑποσχεθεῖ στοὺς Σπετσιῶτες τή σύνταξη τῆς ἱστορίας, ὅταν βρισκόταν στό νησί τό 1822 καί καθῶς σέ ὄλη του τή ζωή σεμνυνόταν γιά τή συμβολή του στήν ἐπαναστατική κίνηση τῶν στόλων τῶν τριῶν νησιῶν

τό 1821, πραγματοποίησε τήν ὑπόσχεσή του, μέ τήν ἔκδοση μιᾶς ἀπό τίς πρῶτες ἱστορίες τοῦ Ἀγώνα καί μάλιστα μαζί μέ τά τεκμήριά της.

Τό βιβλίο ἀνατυπώθηκε φωτομηχανικά [τό 1973;].

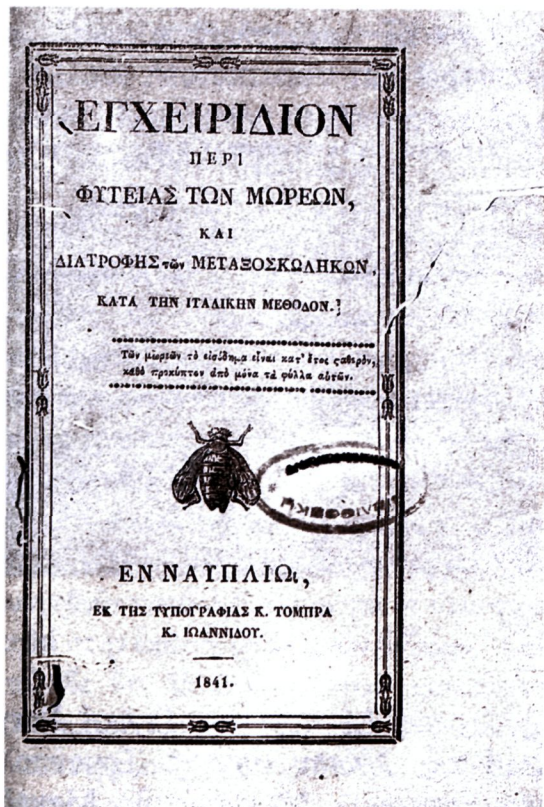


125

130. [Νικόλαος Λοβιζέλλης], *Ἐγχειρίδιον περί φυτείας τῶν μωρεῶν, καί διατροφῆς τῶν μεταξοσκωλίκων κατά τήν ἰταλικήν μέθοδον*, Ναύπλιο, Τυπογραφία Κ. Τόμπρα - Κ. Ἰωαννίδου, 1841.

Ὁ Νικόλαος Λοβιζέλλης ἦλθε ἀπό τό Φοσομπρόνε τῆς Ἰταλίας τό 1837 μέ τή γυναίκα του, καλεσμένος ἀπό τόν Κ. Δουρούτη, καί ἀνέλαβε καθήκοντα ἀρχιτεχνίτη στό μεταξουργεῖο του στή Σπάρτη καί ἀπό τό 1839 στό ἄλλο μεταξουργεῖο τῆς Μεσσηνίας. Τό 1841 βρίσκεται στό Ναύπλιο, ζητᾷ ἐλληνική ἰθαγένεια καί προσπαθεῖ νά στήσει ἐπιχείρηση μεταξουργίας. Ὡς πρῶ-

το βῆμα τυπώνει οδηγίες για τήν καλλιέργεια τῆς μουριάς καί τήν ἐκτροφή τῶν μεταξοσκωλήκων, σύμφωνα μέ τίς γνώσεις καί τήν πείρα του: «Κατά τήν τετραετή διαμονή μου εἰς Καλάμας καί Σπάρτην, ὡς διευθυντής τῶν κατα-



130

στημάτων τῆς μετάξης κατά τόν ἰταλικόν τρόπον, ἔκαμον διαφόρους παρατηρήσεις ὡς πρός τό ἔδαφος καί τό κλίμα τῆς Ἑλλάδος, τά ὁποῖα εὖρον ἐπιτηδειότατα διά τήν καλλιέργειαν τῶν μωρεῶν καί τήν διατροφήν τοῦ Σηρίου σκώληκος». Τήν ἐπαγγελματική του προσπάθεια στό Ναύπλιο θά σηματοδοτήσει καί ἄλλο ἓνα φυλλάδιο, τυπωμένο καί πάλι σέ τοπικό τυπογραφεῖο (1846): Ἐγχειρίδιον περί συστάσεως μεταξοκλωστηρίου ἐν Προνοίᾳ Ναυπλίας. Παρατηρήσεις, πρός ὄφελος τῶν ἐπιχειρούντων τήν μεταξουργίαν εἰς τήν Ἑλλάδα.

Γενικότερα, ἡ συμβολή τῆς τυπογραφίας στόν ἀγροτικό καί βιομηχανικό ἐκσυγχρονισμό

εἶχε σημαντικές ἐπιδόσεις. Μένοντας στό ἴδιο ἀντικείμενο, σημειώνουμε: Ἐρμηνεία περί ἀνατροφῆς τοῦ μεταξοσκώληκος καί καλλιέργειας τῆς μωρέας, Ἀθήνα, τυπογραφία Κ. Ράλλη, 1838, ἔργο τοῦ Γρηγορίου Παλαιολόγου καί ἔκδοση τῆς «Ἐπιτροπῆς Ἐμφυχώσεως τῆς Ἐθνικῆς Βιομηχανίας»: Ἐγχειρίδιον πρός χρῆσιν ἐκείνων οἵτινες ἐπιθυμῶσι νά ἀναθρέψωσι τόν μεταξοσκώληκα, Κέρκυρα, Τυπογραφία Κυβερνήσεως, 1846, ἔκδοση «Ἐταιρείας Ἐμφυχώσεως Μεταξικῆς Βιομηχανίας».

131. Νικόλαος Σκουῖφος, *Συλλογή τῶν Συνθηκῶν, Πρωτοκόλλων καί Διπλωματικῶν ἐγγράφων*, ἀποτελούντων τό οὐσιωδέστερον μέρος τῆς Διπλωματικῆς Ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνικοῦ Κράτους, Ναύπλιο, Τυπογραφία Θ. Κονταξῆ καί Ν. Λουλάκη, 1834.

Ὁ πρῶτος καί μόνος τόμος τοῦ βιβλίου. Ὁ συγγραφέας ἔγραφε στόν πρόλογό του: «Περιμένομεν νά ἴδωμεν ὁποῖαν ὑποδοχῆν θέλει λάβει ἀπό τό Κοινόν ὁ Πρῶτος διά νά δημοσιεύσωμεν καί τόν Δεύτερον, ὅστις εἶναι ὁ περιεργότερος, ὡς περιέχων τήν λύσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Δράματος, ἐν τῶν πλέον ἐξαιρέτων, ἀφ' ὅσα πρό αἰῶνων παρουσιάσθησαν εἰς τήν σκηνήν τοῦ κόσμου». Τό βιβλίον περιέχει Πρωτόκολλα καί Συνθήκες, σημαντικά ἐγγράφα ξένων καί ἑλληνικές ἀπαντήσεις, ἀλλά καί ἀλληλογραφία τοῦ Κυβερνήτη μέ τή Γερουσία. Τά χρονικά ὅρια τῶν κειμένων ἐκτείνονται ἀπό τίς 4 Ἀπριλίου 1826 ὡς τίς 10 Ἀπριλίου 1830. Προτάσσεται ὁ λόγος τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας De Broglie στή συνεδρίαση τῆς Βουλῆς τῶν Ἀντιπροσώπων (18 Μαΐου 1833), πού ἀποτελεῖ ἀπολογία τῆς πολιτικῆς τῆς Γαλλίας καί τῶν Προστάτιδων Δυνάμεων στό ἑλληνικό πρόβλημα, τῆς μοναρχικῆς λύσης πού ἔδωσαν καί τοῦ δανείου πού ἐγγυήθηκαν. «Ὅσον ὁ ζυγός

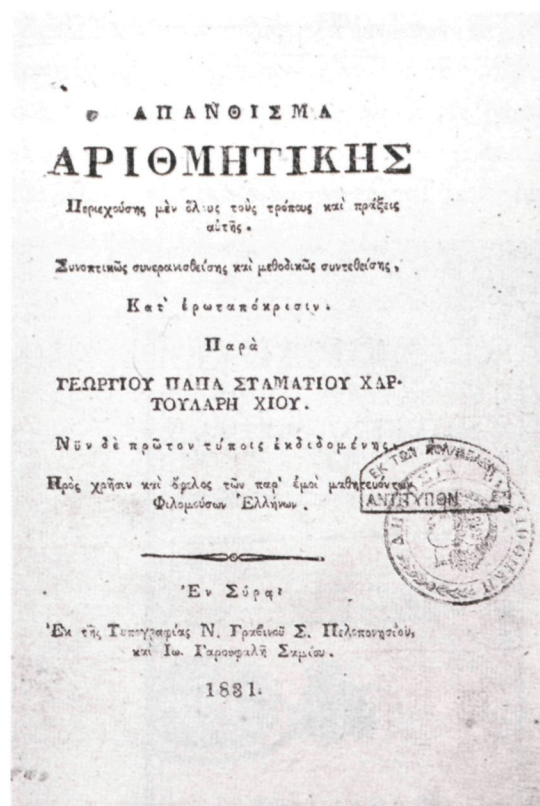
εἶναι βαρύτερος, τόνον ἢ Ἐπανάστασις τοῦ λαοῦ εἶναι δικαιότερα. Ἡ Ἑλλάς ἐδείχθη ἀξία τῆς ἐλευθερίας της [...]. Οἱ Ἕλληνες ἐγνώρισαν καί τοὺς καιροὺς καί τοὺς ἀνθρώπους, τὰς δυσκολίας καί τὰς περιστάσεις, δι' αὐτό καί ἐπέτυχαν [...] ἡ ἰδέα τοῦ νά Μοναρχηθῆ ἡ Ἑλλάς, δέν εἶναι ἰδέα ἡ ὁποία ἀπέρασε κατὰ περίστασιν ἀπό τήν κεφαλὴν τῶν Συμμάχων δυνάμεων· εἶναι γνώμη τῶν φρονιμωτέρων καί πατριωτικωτέρων Ἑλλήνων».

Τό βιβλίον τυπώθηκε τόν ἴδιον χρόνο πού ὁ Ν. Σκουῖφος ἐκδίδει στό Ναύπλιο τήν ἐφημερίδα τοῦ Ὁ Σωτήρ. Ἡ μεταφορά τῆς πρωτεύουσας στήν Ἀθήνα ἀνάγκασε καί τόν Σκουῖφο νά ἀκολουθήσει, τό 1835.

132. Γεώργιος Παπαῖ Σταματίου Χαρτουλάρης, *Ἀπάνθισμα Ἀριθμητικῆς*, Σύρα, Τυπογραφία Νικολάου Γραβινοῦ, Σεραφεῖμ Πελοποννήσιου καί Ἰωάννου Γαρουφαλῆ Σαμίου, 1831.

Ὁ δάσκαλος Γ. Π. Σ. Χαρτουλάρης ἀπευθύνεται στοὺς μαθητές του, στόν πρόλογο τοῦ ἔργου: «Βλέποντας καί ἐγώ, τό πόσον ὠφέλιμος εἶναι ἡ ἀριθμητική ἐπιστήμη εἰς τόν κοινωνικόν βίον, μ' ἐπαρακίνησεν ἡ ἀνάγκη καί ἡ δυσκολία ὅπου ἐδοκιμάζετε περί αὐτῆς, διὰ νά ἐρανίσω ἀπό τὰς καλλιωτέρας ἀριθμητικῆς τὰ ἀναγκαῖοτατα, νά συντάξω τήν παρούσαν κατ' ἐρωταπόκρισιν». Τά περιεχόμενα: «Ἀπάνθισμα Ἀριθμητικῆς»· «Πίνακας Σελήδρομιού»· «Πίνακας Πασχαλίων»· «Περί εὐρέσεως τοῦ κύκλου τῆς Σελήνης, τῆς ἡμέρας τῆς Νέας Σελήνης καί τοῦ πότε γίνεται τό Ἅγιον Πάσχα».

Τό τυπογραφεῖο Γραβινοῦ, Σεραφεῖμ καί Γαρουφαλῆ τύπωσε στή Σύρα καί ἕνα ἀκόμη βιβλίον τόν ἴδιον χρόνο: *Ἐξέτασις τῶν μαθητῶν περί ναυτιλίας*, τοῦ Νικολάου Βρυώνη. Ὑστερα πωλήθηκε στόν Ἰωάννη Λεκάτη καί λειτούργησε στή Σάμο — ὡς πρῶτον τυπογραφεῖο της — τό 1832.



132

133. Ἰωσήφ Δέ Κιγάλας, *Γενική Στατιστική τῆς Νήσου Θήρας*, Ἐρμούπολη, Τυπογραφεῖο Γ. Μελισταγοῦς Μακεδόνο, 1850.

Σημαντικό ἔργο τῆς ἐλληνικῆς στατιστικῆς τοῦ 19ου αἰ. εἶναι τό βιβλίον αὐτό τοῦ Ἰ. Δέ Κιγάλα (1812-1886), πού συντάχθηκε στήν πρώτη του μορφή τό 1838, ὅταν ὑπηρετοῦσε ὡς ἰατρός τῆς Διοικήσεως στή Θήρα, ὕστερα ἀπό ὑπουργική ἐγκύκλιο γιά τή σύνταξη ἰατροστατιστικῶν πινάκων. Τό ἔργο τοῦ Δέ Κιγάλα ἐπαινέθηκε τόσο ἀπό τό Ὑπουργεῖο ὅσο καί ἀπό τή Βασιλική Ἰατρική Ἀκαδημία τοῦ Παρισιοῦ καί τήν Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Τορίνου — στίς δύο ἀλλεπάλληλες βελτιωμένες μορφές του —, οἱ ὁποῖες τόν ἐνθάρρυναν νά συντάξει ἀντίστοιχα ἔργα καί γιά ἄλλους ἐλληνικούς τόπους. Ἐνα τέτοιο σχέδιο δέν πραγματοποιήθη-

κε, καθώς τό κράτος δέν κάλυψε τά σχετικά ἔξοδα. Τά τμήματα τοῦ βιβλίου: τοπογραφία, κά- τοικοι, προϊόντα, βιομηχανία καί ἐμπόριον, θρη- σκεία καί παιδεία, δημόσια ὑπηρεσία.

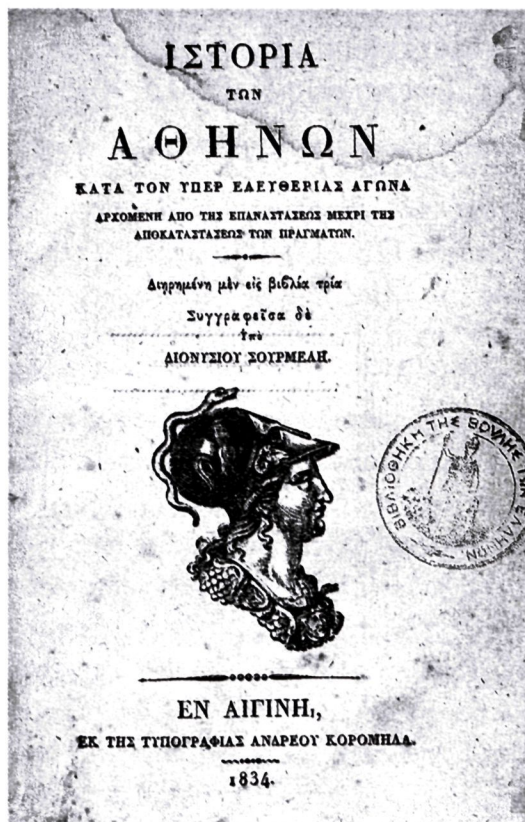
134. Γεώργιος Πολυμέρης, *Τά κατά τοῦ ἐν Ἑλλάδι Μονοπωλίου τῶν διδακτικῶν βιβλίων*, Ἑρμούπολη, Τυπογραφία Γεωρ- γίου Πολυμέρη, 1857.

Συγκεντρωτική ἔκδοση τῶν ἀντιρρητικῶν ἀπόψεων ἑνός ἀπό τοὺς πρωταγωνιστές στή σύγκρουση γιά τό διαιωνιζόμενο πρόβλημα τῶν διδακτικῶν βιβλίων (ἀνάθεση, συγγραφή, ἐκτύ- πωση, πώληση). Ὁ τυπογράφος Γεώργιος Πο-λυμέρης ἔμαθε τήν τέχνην στή Βοστώνη καί κι-νήθηκε μεταξύ Ἑρμούπολης καί Ἀθήνας κατά τά πρῶτα χρόνια τῆς τυπογραφικῆς σταδιοδρο-μίας του (1834-1838), προσδοκῶντας ὅτι θά δη-μιουργηθοῦν κατάλληλοι ὄροι γιά νά δραστηριο-ποιηθεῖ στήν ἔκδοση διδακτικῶν βιβλίων. Ὅταν κατάλαβε ὅτι θά ἐπικρατήσουν «μονοπωλια-κές» ἐπιλογές φαίνεται ὅτι στράφηκε πρὸς ἄλ-λες τυπογραφικές δραστηριότητες καί ἐγκατα-στάθηκε ὀριστικά στήν Ἑρμούπολη. Δέν στα-μάτησε νά ἀσχολεῖται μέ τό ζήτημα τοῦ μονο-πωλίου τῶν διδακτικῶν βιβλίων καί στό τέλος τῆς σταδιοδρομίας καί τῆς ζωῆς του τύπωσε τά ἀγωνιστικά του κείμενα.

135. Διονύσιος Σουρμελῆς, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν κατά τόν ὑπέρ Ἐλευθερίας ἀγῶνα*, Αἴγινα, Ἀνδρέας Κορομπλάς, 1834.

Ὁ Δ. Σουρμελῆς γράφει τήν ἱστορία πού ἔζη-σε μέ διάθεση ἐρευνητική: «Μ' ὄλον ὅτι ἤμην παρών καί αὐτόπτης τῶν πολλῶν ἀφ' ὅσα δια-λαμβάνει ἡ Ἱστορία, εὔρον ὅμως εἰς μερικά πολλάς δυσκολίας. Μ' ὄλον τοῦτο ἡ ἀκριβῆς ἐρευνα διέκρινε τήν ἀλήθειαν κατά προτίμησιν

τοῦ ἀξιοπιστοτέρου· καθότι τίποτε δέν ἀφῆκα ἀνεξέταστον μέχρι τοῦ ἐλαχίστου». Λίγο πρὶν ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ βιβλίου κυκλοφόρησε (1834) ὁ *Καραϊσκάκης* τοῦ Δ. Αἰνιάν. Ὁ Σουρ-μελῆς παρ' ὅλη τήν καλή του γνώμη γιά τό



135

ἔργο παρατηρεῖ: «Ἐπρεπεν ὅμως ὁ συγγρα-φεύς νά φροντίσῃ νά ἐρευνήσῃ τήν ἀλήθειαν περὶ τινῶν». Τό ἔργο τοῦ Σουρμελῆ ἐπικρίθηκε μέ τήν Ἀνασχευή τοῦ Κάρπου Παπαδόπουλου (1837) στόν ὁποῖο ὁ Σουρμελῆς ἀπάντησε στή δεύτερη ἔκδοση τῆς *Ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν* (1853). Ἐκεῖ σημείωσε γιά τή μέθοδό του: «Πρὶν ἐπεχειρήσω τήν προκειμένην δευτέραν ἔκδοσιν παρεκάλεσα καί ἄλλους πολλούς ἐκ τῶν παρευρεθέντων εἰς τά πράγματα νά μέ φω-τίσωσιν ἂν παρέτρεξά τι, ἢ εἶπον τι, μή ἐχό-μενον ἀληθείας». Ὁ Σουρμελῆς, ὡς «προσίμιο» τῆς *Ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν* τύπωσε τό βιβλίο

Κατάστασις συνοπτική τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἔξιςτορώντας τὰ γεγονότα ἀπό τῆ ρωμαιοκρατία ὡς τό τέλος τῆς τουρκοκρατίας (δύο ἐκδόσεις τό 1842 καί τρίτη ἐκδοση τό 1846).

136. Κυρία Στάελ, *Κορίννα ἢ τά ἰταλικά*, Μετάφραση Ε. Ἀ. Σίμος, Α΄-Δ΄, Ἀθήνα, Τυπογραφία Κ. Ράλλη, 1835-1836.

Ἀναγγέλλοντας τό 1834 τήν ἐκδοση τῆς μετάφρασης τῆς *Κορίννας* (1807) τῆς Κυρίας Ντέ Στάελ (1766-1817), ὁ μεταφραστής Εὐστάθιος Ἀ. Σίμος (1804-1878) ἔγραφε: «Μεταξὺ τῶν καλητέρων φιλολογικῶν συγγραμμάτων τοῦ παρόντος αἰῶνος, διακεκριμένην θέσιν κατέχει ἡ *Κορίννα* τῆς περιφήμου καί πολυμαθοῦς Κυρίας Στάελ [...] ἔχει ἰδιαίτερα δικαιώματα εἰς τήν συμπάθειαν τῶν Ἑλλήνων, ἐπειδὴ ἀντικείμενον μέγα τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ ἀγάπη καί ὁ θαυμασμός τῆς ἀρχαιότητος καί τῶν καλῶν τεχνῶν, τῶν ὁποίων ἡ δόξα κατὰ τό μέγιστον μέρος εἶναι δόξα ἑλληνική». Στόν πρόλογο τοῦ βιβλίου θά συνεχίσει στόν ἴδιο τόνο: «Αὐτή τῆς προγονικῆς δόξης ἡ ἀνάμνησις δύναται νά μᾶς ἐνισχύσῃ μεγάλως εἰς τό στάδιον τοῦ νέου ἡμῶν πολιτισμοῦ, καί νά μᾶς ἐμπνεύσῃ περισσότερο θάρρος εἰς τὰς δυνάμεις μας, περισσότερο ὑψηλοφροσύνην εἰς τήν ἔθνικὴν μας ἀξίαν, ἀναγκαιότατον ἀπαιτούμενον εἰς τήν διατήρησιν τοῦ χαρακτῆρος καί τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν λαῶν».

Μυθιστόρημα μέ τίς ἰδέες τοῦ διαφωτισμένου δεσποτισμοῦ, ἡ *Κορίννα*, ἓνα μεγάλο ταξίδι στήν Ἰταλία τοῦ καιροῦ τῆς συγγραφῆς, μέ ἱστορικά στοιχεῖα καί ἀναφορές στά ἔργα τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς τέχνης, πού θυμίζουν τίς γνωστές μας «περιηγήσεις» τῆς ἐποχῆς.

Ἡ μετάφραση αὐτοῦ τοῦ φημισμένου καί μεγάλου σέ ἔκταση μυθιστορήματος, πού ἀπευθύνεται στό μορφωμένο ἑλληνικό κοινό καί ἰδιαίτερα στόν γυναικεῖο πληθυσμό, γνώρισε κα-

λή ὑποδοχή ἀφοῦ γράφτηκαν 1.115 συνδρομητές γιά 1.261 ἀντίτυπα, καί ἀποτελέσει ἀφετηρία γιά τή στροφή στήν πεζογραφία. Ἡ ἐκδοση τοῦ προκάλεσε συζητήσεις στόν Τύπο, γιά τή λογοτεχνία, τήν πεζογραφία καί τό μυθιστόρη-

KORINNA

H

TA ITALIKA

ΕΚ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ ΣΤΑΕΛ
ΥΠΟ Ε. Α. ΣΙΜΟΥ.

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ



ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ Κ. ΡΑΛΛΗ,
1836.

136

μα. Ἀπό τίς μεταγενέστερες ἀναφορές σημειώ-
νουμε τοὺς στίχους τοῦ Στέφανου Ἀ. Κουμα-
νούδη (1851): «Ἀλλά ὦ φίλοι, ὅπως ἐλησμό-
νησα / φιλεκπαιδευτικόν ὅτι κατάστημα [τῆς
Ἑταιρίας τό λαμπρόν Ἀρσάκειον] / ἐνέσταξε εἰς
κοράσια εὐαίσθητα / τόν πόθον τῆς ποικίλης ἀνα-
γνώσεως / [...] καί ἐν πλήρει ἀφοβίᾳ τήν πανέν-
δοξον / οὐράν τοῦ φουστανίου τοῦ ποιητικοῦ / κρα-
τοῦσαι τῆς Κορρίνης, ἀναβαίνετε / μ' αὐτήν τό
Καπιτώλιον», καί τοῦ Κωστή Παλαμά: «Εὐλο-
γημένος ὁ μακαρίτης Σίμος πού φρόντισε νά μᾶς
κληροδοτήσῃ μεταφρασμένα κάποια περίφημα
βιβλία, τήν *Κορίννα* τῆς Στάελ καί τήν *Ἱστο-
ρία τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως* τοῦ Μινιέ».

137. Μ. Χουρμούζης, **Ὁ Λεπρέντης**. Κωμωδία πρώτη, Ἀθήνα, Τυπογραφία Ἐμ. Ἀντωνιάδου, 1835.

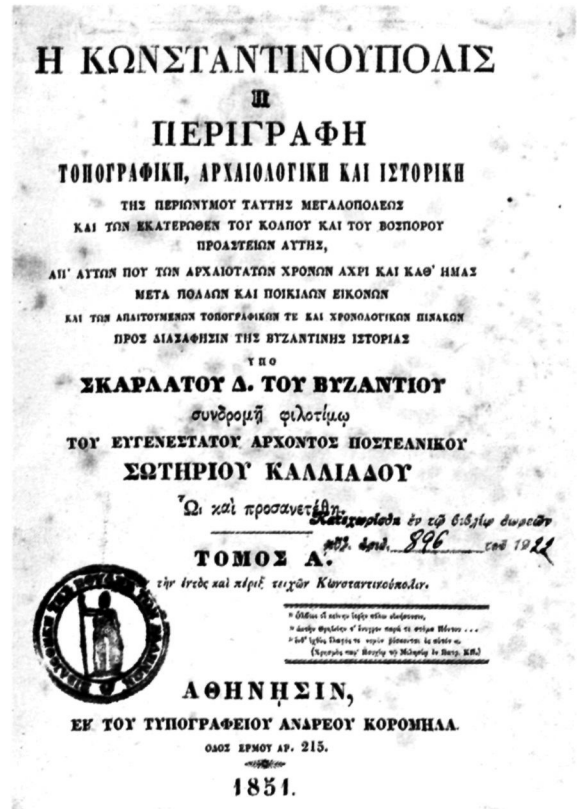
Μία ἀπό τίς τρεῖς ἐκδόσεις τοῦ Λεπρέντη τὸν ἴδιο χρόνο (οἱ ἄλλες δύο τῆς τυπογραφίας Ἀνδρέα Κορομηλά), τῆς πρώτης κωμωδίας τοῦ Μ. Χουρμούζη. Λεπρέντης εἶναι αὐτὸς πού πράττει μέ ἀνόητο τρόπο. Ἡ κωμωδία δὲν ἔχει ἄμεσα πολιτικά χαρακτηριστικά, εἶναι κωμωδία ἡθῶν ἀλλὰ κάποια γνωρίσματά της θά ξαναφανοῦν στὶς πολιτικές του κωμωδίες. Ἡ κωμωδία εἶχε διάδοση στή Ρουμανία (1848) καὶ στή Βουλγαρία (1853), ἐνῶ μιά διασκευή της τυπώθηκε στήν Ἀθήνα τὸ 1860. Στή σκηνή ἡ κωμωδία θά ἀνεβεῖ μόλις τὸ 1977.

138. Πέτρος Δ. Στεφανίτσης, **Συλλογὴ διαφόρων προρρήσεων**, Ἀθήνα, Τυπογραφία Ἀ. Ἀγγελίδου, 1838.

Ἐκδοσὴ ὀκτώ κειμένων χρησμολογικῶν μαζί μέ τὸ κείμενο τῆς ὀπτασίας τοῦ Ἀγαθαγγέλου: 1. Τῶν ἐξηγήσεων τοῦ διδασκάλου Π. Λαρισσαίου εἰς τὰ κεφ. ΙΓ' καὶ ΙΖ' τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου 2. Τῆς θεωρίας τοῦ Μεθοδίου ἐπισκόπου Πατάρων 3. Τῶν χρησμῶν τῶν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου 4. Τῆς προρρήσεως τοῦ Ἁγίου Καισαρείου ἐπισκόπου Ἀρελάτης 5. Τοῦ χρησμοῦ Στεφάνου Ἀλεξανδρέως 6. Τοῦ χρησμοῦ τοῦ πατριάρχου Ἁγίου Ταρασίου 7. Τῶν χρησμῶν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ 8. Τῆς Ὀπτασίας τοῦ Ἀγαθαγγέλου. Προηγούνται: α' Ὁ Χαρακτήρ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ β' Ἡ ἀπόφασις τοῦ Πιλάτου.

Ὁ γιατρός Π. Δ. Στεφανίτσης, Λευκάδιος (1792-1863) χρησιμοποίησε γιὰ τὴν ἐκδοσὴ χειρόγραφα πού τοῦ χάρισε ὁ Ἰάκωβος Γαζής Λευκάδιος, ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἁγίου Δημητρίου Σαβέρδας (Παλαίρου Ἀκαρνανίας), ὅταν ὁ Π. Στεφανίτσης πέρασε νά προσκυνήσει, γυρνώντας τὸ 1822 ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Πέτα. Ὁ γιατρός

τοῦ Μεσολογγίου Στεφανίτσης μπόρεσε νά σώσει τὰ χειρόγραφα κατὰ τίς πολιορκίες καὶ τὴν Ἐξόδο. Τὰ ἴδια χρόνια πραγματοποιοῦνται καὶ ἄλλες δύο ἐκδόσεις Ἀγαθαγγελικῶν κειμένων: καθὼς τελειώνει ἡ πρώτη δεκαετία, ὕστερα ἀπὸ τοὺς ἐνθουσιασμούς τοῦ Ἀγώνα, οἱ πικρίες καὶ οἱ ἀπογοητεύσεις ἀναζητοῦν παρηγορίες καὶ ἐλπίδες στὰ χρησμολογικά κείμενα. Ἡ ἐκδοσὴ εἶναι ἀφιερωμένη στὸν βασιλιά: «Τῷ μέλλοντι κατόχῳ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως θρόνου».



141

139. **Χυτήριον Κωνσταντίνου Γκαρπολά**. Φυλλάδιον Α', περιέχον Χαρακτήρας Ἑλληνικούς καὶ Γαλλικούς, Κεφάλαια, Ἀριθμούς, Γραμμάς καὶ Κοσμήματα διαφόρων εἰδῶν, Ἀθήνα, Τυπογραφεῖο Κ. Γκαρπολά, 1841.

Ὁ φιλόδοξος Κ. Γκαρμπολάς, στήν προσπάθειά του νά ἀποκτήσει ὀλοκληρωμένη ἐκδοτική

ἐπιχείρησι, ἴδρυσε καὶ χυτήριον, τοῦ ὁποίου τύπωσε καλαισθητο κατάλογο, στόν ὁποῖο δίδονται δείγματα τῶν στοιχείων πού χύτευε καί πουλοῦσε μέ τήν ὀκά (ἐλληνικά στοιχεῖα ἀπό 7,5 μέχρι 16 στιγμές ὄρθια, τῶν 11 στιγμῶν κυρτά, γαλλικά τῶν 7,5 καί 11 στιγμῶν ὄρθια καί τῶν 11 κυρτά. Ἀριθμούς ἀπό 7,5 μέχρι 80 στιγμές. Κεφαλαῖα ἐλληνικά ἀπό 7,5 μέχρι 80 στιγμές καί κεφαλαῖα γαλλικά ἀπό 7,5 μέχρι 80 στιγμές. Μύστακες ἀπό 1 μέχρι 30 τετράγωνα, γραμμές διαφόρων εἰδῶν (ἀριθμοί 1-13), διάφορα κοσμήματα (ἀριθμοί 1-84). Ἐμβλήματα (ἀριθμοί 1-15). Ὅλα αὐτά τυπωμένα σέ 32 φύλλα, μόνο ἀπό τή μία ὄψη.

Τό Χυτήριον τοῦ Γκαρμπολᾶ θυμίζει τά Δοκίμια καί ὀνομασίαι τῶν χαρακτήρων τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας Νικολάου Γλυκύ, Βενετία 1812, παρόλο πού παρουσιάζει μικρότερη ποικιλία στίς γραμματοσειρές ἀλλά μεγαλύτερη κλίμακα ὡς πρός τά στοιχεῖα, τά ποικίλματα καί τίς γραμμές. Οἱ τιμές του, ἀπό 7,50 ὡς 10 δραχμές ἢ ὀκά, εἶναι ἀκριβότερες ἀπό ἐκεῖνες πού ἀναγράφει ἡ Διατίμησις τοῦ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου, Λιθογραφείου καί Χυτηρίου διά τό ἔτος 1846 (ἀπό 6 μέχρι 9 δραχμές τήν ὀκά).

140. Ἀγάπιος Ἱερομόναχος - Νικόδημος μοναχός Ἀγιορείτης, *Πηδάλιον*, β' ἔκδοσις, Ἀθήνα, Τυπογραφεῖο Κ. Γκαρμπολᾶ, 1841.

Εἶναι ἡ δεύτερη ἔκδοσις τοῦ Πηδαλίου τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, τῆς «νοητῆς νηός», πού παριστάνεται στή λαμπρή χαλκογραφία, ὅπως καί στήν πρώτη ἔκδοσις τῆς Λιψίας 1800. Περιέχει τοὺς κανόνες τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων τῶν Ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, τῶν Τοπικῶν Συνόδων, καί τοὺς Κανόνες τῶν Πατέρων, στό πρωτότυπο καί σέ ἐρμηνεία τοῦ Ἱερομονάχου Ἀγαπίου καί τοῦ μοναχοῦ Νικόδημου Ἀγιορεί-

τη, γιά νά γίνουν κατανοητοί καί στοὺς λιγότερο μορφωμένους. Συντάχτηκε στό Ἅγιο Ὄρος ὡς τό 1793 καί ἐλέγχθηκε ἀπό τόν Ἀθανάσιο Πάριο, τόν Μακάριο Νοταρᾶ καί τόν Δωρόθεο Βουλησμᾶ καί ἐγκρίθηκε ἀπό τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη. Ὁ Ἱερομόναχος Θεοδώρητος, πού ἐπιμελήθηκε τήν ἔκδοσις, πρόσθεσε δικές του ἐρμηνεῖες ἄλλοτε σιωπηρά καί ἄλλοτε δηλώνοντας: «ὁ ἐπιστατήσας ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τῆς ἱερᾶς αὐτῆς βίβλου ἐστοχάσθη [...]». Οἱ προσθῆκες αὐτές συνδέθηκαν μέ τίς ἔριδες τῶν Κολλυβάδων-ἀντικολλυβάδων, πού κυριαρχοῦσαν καί ὅταν διαπιστώθηκαν προστέθηκε, στά ἀντίτυπα πού δέν εἶχαν διατεθεῖ, ἐγκύκλιος τοῦ πρώην πατριάρχη Νεοφύτου (1802) μέ τό ἱστορικό σύνταξις καί ἔκδοσις τοῦ βιβλίου καί τίς διορθώσεις. Οἱ προσθῆκες μαυρίστηκαν, ἀσπρίστηκαν ἢ ψαλιδίστηκαν. Στήν ἔκδοσις τοῦ 1841 ὁ Γκαρμπολᾶς ἀφαίρεσε τίς προσθῆκες τοῦ Θεοδώρητου, τύπωσε τήν ἐπιστολή τοῦ Νεοφύτου, διατήρησε τόν τίτλο τοῦ βιβλίου ἀλλά ἀφαίρεσε τήν ἀφιερωματική ἐπιστολή τοῦ Ἀγαπίου καί τοῦ Νικόδημου στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Τό βιβλίον ἀφιέρωσε στοὺς εὐεργέτες Ζωσιμάδες καί μνημόνευσε στόν πρόλογο τόν Κωνσταντῖνο Μ. Κούρτη, μεγαλέμπορο τῆς Βιέννης, συνδρομητή γιά 100 ἀντίτυπα.

Τό Πηδάλιον χαρακτηρίστηκε «ἡ αὐθεντικώτερα ἀποτύπωση τῆς Ὁρθόδοξης κανονικῆς συνειδήσεως», ἐπανεκδόθηκε καί πολυχρησιμοποιήθηκε ἀπό κληρικούς καί λαϊκούς.

141. Σκαρλᾶτος Δ. Βυζάντιος, *Ἡ Κωνσταντινούπολις ἢ περιγραφὴ τοπογραφικῆ, ἀρχαιολογικῆ καί ἱστορικῆ*, τόμ. Α'-Β', Ἀθήνα, Τυπογραφεῖο Ἀνδρέα Κορομπλᾶ, 1851, 1862· τόμ. Γ', Τυπογραφεῖο Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, 1869.

Ὁ Σκαρλᾶτος Δ. Βυζάντιος (1797/8-1878) συνδέει τή συγγραφή του μέ τή μεγάλη του νο-



Διὰ τῆς νηὸς ταύτης εἰκονίζεται ἡ καθολικὴ τῆ Χριστοῦ Ἐκκλησία, τῆς ὁποίας, τρόπος μὲν εἶναι ἡ πρὸς τὴν ἁγίαν Τριάδα ὀρθόδοξος πίστις. Δοκοὶ δὲ, καὶ σανίδες, τὰ τῆς πίστεως δόγματα καὶ αἱ παραδόσεις. Ἴσος, ὁ κανόνας. Ἄρμενα, ἡ Ἐλπίς, καὶ Ἀγάπη. Κυβερνήτης, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Πρωρεῖς καὶ νᾶνται, οἱ Ἀπόστολοι, καὶ οἱ τῶν Ἀποστόλων διάδοχοι, καὶ κληρικοί πάντες. Γραμματικοὶ καὶ νοτᾶριοι, οἱ κατὰ καιρὸν διδάσκαλοι. Ἐπιβάται, ἅπαντες οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοί. Θάλασσα, ὁ παρῶν βίος. Πνεῦμα γαληρῶν καὶ ζεφείρων, αἱ τῶ ἁγίου πνεύματος πνοαίτε καὶ χάριτες. Ἄνεμοι, οἱ κατ' αὐτῆς πειρασμοί. Πηδάλιον δὲ αὐτῆς, διὰ πρὸς τὸν ἠράνιον λιμένα ἰθύνεται, ἡ παρῶσα βίβλος τῶν ἱερῶν Κανόνων ἐστίν. Ὅρα καὶ τὸν θεῖον Χρυσόσομον νηὶ ταπεινάζοντα τὴν ἐκκλησίαν (τόμ. ε'. σελ. 426. εἰχ. 10. Καὶ τόμ. ζ'. σελ. 502. εἰχ. 20. τῆς ἐν Ἐτώνῃ ἐπόσεως.)

σταλγία για τή γενέτειρα, τήν Κωνσταντινούπολη. Ἡ προσωπική γνώση καί αὐτοψία, ἡ γνώση τῶν πηγῶν καί τῶν ἐλληνικῶν καί ξένων βιβλίων για τήν Κωνσταντινούπολη, τοῦ ἔδωσαν τή δυνατότητα νά συντάξει ἕνα μνημειῶδες ἔργο μέ 1.900 περίπου σελίδες χωρισμένο σέ 3 τόμους, ὅπου περιγράφονται καί ἱστοροῦνται ἡ ἀρχαία, ἡ βυζαντινή καί ἡ τουρκοκρατούμενη περίοδος. Ὁ Α' τόμος χωρίζεται σέ ὀκτώ κεφάλαια ὅπου περιγράφονται: ἡ τοπογραφική διαίρεσις, τό κλίμα, τά προϊόντα, οἱ μυθολογικές καί ἱστορικές παραδόσεις, ἡ κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ πολιτική καί διοικητική διαίρεσις, ὁ πληθυσμός, τά ἔθνη καί τά ἔθιμα. Ἀναλυτικά περιγράφονται στόν Β' τόμο τά προάστια καί τά νησιά γύρω ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. Στόν Γ' τόμο περιγράφονται ἡ κυβέρνησις καί ἡ διοικητική ὀργάνωσις, οἱ κάτοικοι, τά ἔθνη καί τά ἔθιμα, ἡ θρησκεία, ἡ νομοθεσία, ἡ γλώσσα, ἡ ἐκπαίδευσις. Τό ἔργο κλείνει μέ ἕνα ἑνιαῖο εὐρετήριο.

Ἀνατύπωση φωτομηχανική: Ἀθήνα, Πελεκάνος, 1993.

142. Λουδοβίκος Φιγιέρος, *Αἱ μεγάλοι ἐπιστημονικαί καί βιομηχανικαί ἀνακαλύψεις*, Μετάφρασις Ἀ. Φατσέα, Ἀθήνα, Τυπογραφεῖο Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, 1860.

Τό σημαντικό καί πολυεχδομένο ἔργο τοῦ Louis Figuier (1859) μεταφράστηκε ἀμέσως ἀπό τόν φυσικό, λόγιο καί παιδαγωγό Ἀντώνιο Φατσέα (1821-1872) ἀπό τά Κύθηρα, ὁ ὁποῖος πίστευε ὅτι οἱ ἐπιστημονικές γνώσεις καί οἱ ἐφαρμογές τους στίς τέχνες θά ἀναδείξουν ἀξιους δασκάλους καί ἐπιστήμονες τεχνίτες.

Ὁ Γάλλος συγγραφέας ἔγραψε τό βιβλίον για τά παιδιά τοῦ Δημοτικοῦ (καί τοῦ Γυμνασίου) γιατί μέχρι τότε δέν διδάσκονταν ἄλλα μαθή-

ματα πέρα ἀπό τήν ἠθική καί τήν Ἱστορία. Ἡ μετάφρασις κοσμήθηκε μέ 86 εἰκόνες καί σχήματα. Τά 30 κεφάλαια τοῦ βιβλίου: «τυπογραφία, πυρίτις, ναυτική πυξίς, χαρτίον, ὠρολόγιον, πορσελάνα, ὕαλος, διόπτραι, ἀλεξικεραῦνιον, βολταιική στήλη, ἠλεκτρικός τηλεγράφος, γαλιανοπλαστική, ἠλεκτροχημική χρύσωσις καί ἀργύρωσις, ἠλεκτρικόν ὠρολόγιον, διάφορα μέσα φωτισμοῦ, ἀερόστατα, ἀρτεσιανά φρέατα, κρεμασταί γέφυραι, φωτογραφίαι, αἰθέριον, ἀποξηραντικά ἔργα, στερεοσκοπίον, καουτσχιούκ, γούττα-πέρκα».

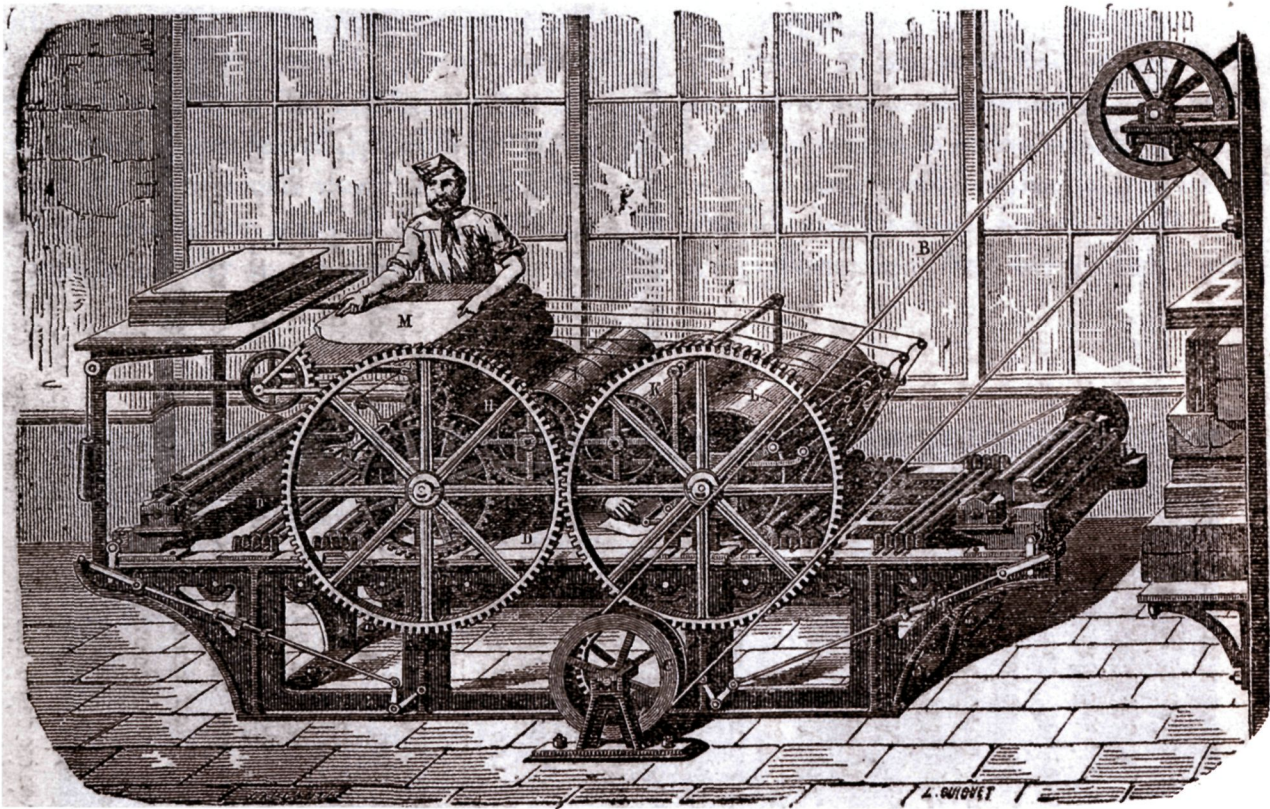
Ὁ συγγραφέας σημειώνει στόν πρόλόγον του: «Ἀνεμιζάμεν εἰς τὰς γνώσεις ταύτας βιογραφικάς λεπτομερείας ἐπί τῶν πρωτίστων αὐτουργῶν τῶν μεγάλων ἐπιστημονικῶν καί βιομηχανικῶν ἀνακαλύψεων, πεπεισμένοι ὅτι ἡ ζωή καί οἱ ἀγῶνες τῶν περιφήμων σοφῶν τῶν πλουτισάντων τήν ἀνθρωπότητα μέ τόν καρπόν τῶν ἀθανάτων αὐτῶν ἔργων, εἶναι ἐν τῶν ἀξιολογότερων παραδειγμάτων, τά ὁποῖα δύναται τις νά προσφέρει εἰς τὰς μελέτας τῆς νεολαίας».

Τό ἔργο εἶχε καλή ὑποδοχή, ὅπως φαίνεται ἀπό τόν πίνακα τῶν 465 συνδρομητῶν.

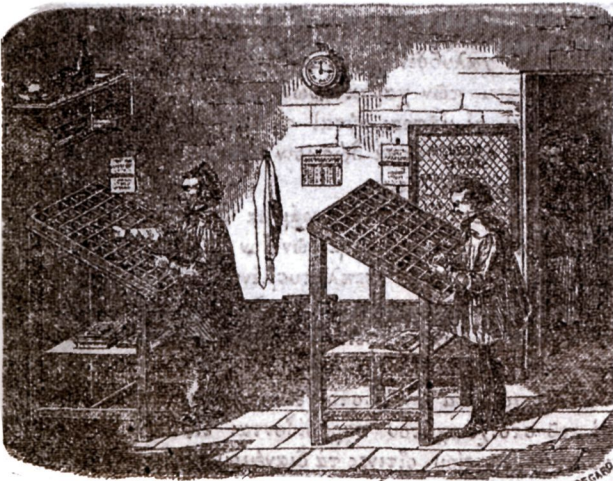
143. Γιάννης Ψυχάρης, *Τό ταξίδι μου*, Ἀθήνα, Σ. Κ. Βλαστός, 1888.

«Ἐνα ἔθνος για νά γίνει ἔθνος θέλει δύο πράγματα. Νά μεγαλώσουν τά σύνορά του καί νά κάμει φιλολογία δική του. Ἄμα δείξει πού ξέρει τί ἀξίζει ἡ δημοτική του γλώσσα, κι ἄμα δέν ντραπεῖ γι' ἀφτή τή γλώσσα, βλέπουμε πού τῶντις εἶναι ἔθνος. Πρέπει νά μεγαλώσῃ ὅχι μόνο τά φυσικά μά καί τά νοερά του σύνορα. Γι' αὐτά τά σύνορα πολεμῶ».

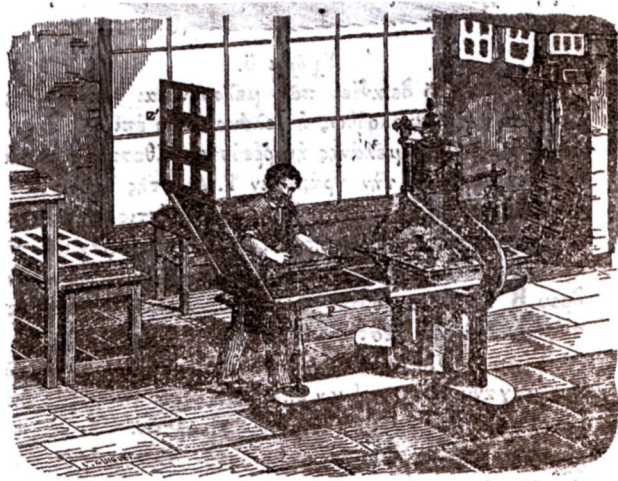
Τό ταξίδι μου: γλωσσικό μανιφέστο, συνειδητή ἐφαρμογή στήν πεζογραφία γλωσσικῶν θεωριῶν καί ἐπιλογῶν καί ντοκουμέντο μιᾶς ἐποχῆς. Τό ἀντίτυπο τοῦ Ψυχάρη γράφει στό



Ατμοκίνητο πιεστήριο



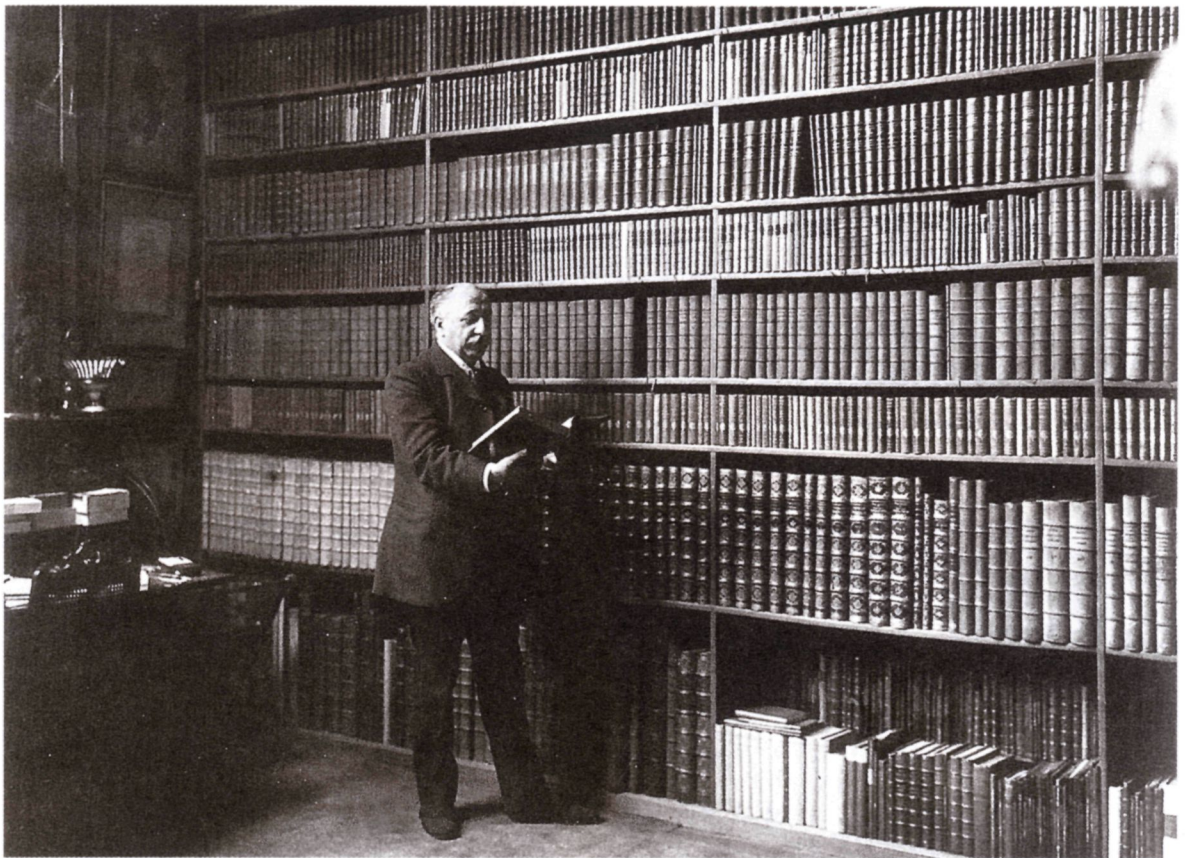
Στοιχειωθέντες



Χειροκίνητο πιεστήριο

χρυσώμα: «Σημ.(ειώματα) τοῦ Ἀργύρη (Ἐφταλιώτη) καί δικά μου», καί σέ ἔνθετο σημείωμα τό ἐπαναλαμβάνει προσθέτοντας καί 1901. Μέ κόκκινο μελάνι οἱ παρατηρήσεις τοῦ Ἐφταλιώτη, μέ μαῦρο οἱ ἀπαντήσεις τοῦ Ψυχάρη. Ἀπό τό ἀντίτυπο αὐτό προῆλθε *Τό ταξίδι* στή 6' ἔκδοση τοῦ 1905, πού τυπώθηκε στό

Παρίσι καί κυκλοφόρησε μέ τήν ἔνδειξη «Βιβλιοπουλεῖο τῆς Ἑστίας». Οἱ σελίδες 30-31 τῆς πρώτης ἔκδοσης καί ἀντίστοιχα οἱ σελίδες 50-51 τῆς δεύτερης, ἂν διαβαστοῦν συγκριτικά, μᾶς δίνουν μιᾶ ἐπαρκή εἰκόνα, τόσο τῶν ἀλλαγῶν πού ἔκανε ὁ Ψυχάρης στό κείμενό του, ὅσο καί τῆς συνεργασίας του μέ τόν Ἐφταλιώτη.



75. Ὁ Ψυχάρης στή βιβλιοθήκη του (στή Γαλλική Γερουσία), πρίν αὐτή ἀγοραστεῖ ἀπό τόν Ἐμ. Μπενάκη γιά τή Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς.

